

H.
CASTRUCCII BONAMICI
DE REBUS AD VELITRAS GESTIS
COMMENTARIUS
AD
TROJANUM AQUAVIVAM
ARAGONIUM,
S. R. E. PRINCEPES CARDINALEM,
MONTIS REGALIS ARCHIEPISCOPUM,

Et Potentissimorum Hispaniarum, atque
utriusque Siciliae Regum ad Pontificem
maximum, Sedemque Apostolicam,
Legatum.

EDITIO ALTERA, priori emendatior.

LUGDUNI BATAVORUM
MDCCLII.

172. a. 1

P R Æ F A T I O.

POsteaquam, *Trojane Aquaviva*, ad *Neapolitani Regis exercitum*, atque in *militiæ disciplinam profecti sumus*, non *bellicis usque adeo corpus animumque nostrum studiis exercere decrevimus*, ut omnino illa *optimarum artium pulcherrima*, atque ad *omnem hominem, omnemque locum accommodata*, & nunquam a nobis non *exculita studia relinquere*mus. *Legendo enim acceperamus clarissimos Imperatores*, non tam *bellorum gloria, quam literarum præstantia emituisse*; atque ab his *litteratos homines eductos esse in castra*, quos & *laborum periculorumque socios non insuaves*, & *magnarum interdum rerum auctores idoneos haberent*; experiundoque *cognovimus virtutis consiliique militaris splendorem ac vim non infusari ac minui*, ut nonnulli *perperam opinantur*, sed *illustrari contra, hisce artibus, atque augeri plurimum*. Nam, ut *indecorum est*, ubi a *ferro atque acie discesseris*, de iis *ipsis rebus, quas fortiter gesseris*, aut *inepti loqui*, aut *turpiter obmutescere*; sic *præclarum debet videri, eruditionis ac*

scientarium laude aliena quasi ac peregrina splendescere militem. Multo autem præstabilius est ad alendam animi fortitudinem, militiamque ipsam penitus cognoscendam, post equorum armorumque exercitationes, tolerare hybernorum otium, ac præsidiorum fastidium nobilissimarum rerum cognitione, mathematicarum præsertim, atque historicarum, unde ars omnis militaris efflorescat ac redundet oportet, quam per desidiam, turpissimasque voluptates, totum animi corporisque robur corrumpi sinere, ac quodammodo bebescere. Hanc consuetudinem sitnerent honesto saltem loco nati, qui in Regum atque Imperatorum castra quotidie confluunt, & non prius irent ad arma, quam bonis antea essent artibus instructi; alacriores paulo ad pugnandum milites haberemus, peritiores quidem certe ad imperandum Duces: & non vehementer doleremus obscurari jam sensim, atque evanescere splendidam illam, ac grandem belli gerendi rationem, qua veteres Græcos ac Romanos tanta esse usos commendatione legimus. Quamquam ex hoc excellentium Ducum militumque numero, & Patrum nostrorum ætate, fuerunt Eugenius, Turrena, Vobanius, Follardius, aliique nonnulli; & sunt nostra, quorum nos exemplum militiæ rudimenta ponere aggressos sequi neque pudeat unquam neque pæniteat. Nemo certe jure reprehendat, si quod tempus vacuum nobis datur a labore militari, consumimus in meditando, in legendo, atque

in scribendo etiam aliquid, quod a militari disciplina ipsa non abhorreat. Velut id est quod in hoc Commentario præstare conati sumus, non perficiendi spe adducti, sed experiundi voluntate incitati. Latinis enim literis mandare instituimus eam Italici hujus belli partem, cui Carolus Siciliae ac Neapolis Rex non præfuit solum, sed etiam interfuit, & quam ab eo tempore exorsi, quo ille sui Regni tutandi causa arma sumpsit, obviamque hostibus est profectus, felici faustoque ejusdem victoris Regis reditu, ac Populis optatissimo concludemus. Cum vero hujusce belli partis impetus ac furor ad Velitras diutius confederit, eaque urbs a fortuna deleta fuerit quasi campus, ubi exercitus utriusque vires atque artes palam ostenderentur, hunc propterea librum De Rebus ad Velitras gestis inscripsimus. Ut autem Latina istud potius, quam alia, persequeremur lingua, eo factum est, quod hoc nostrum, quale tandem cunque est, opus doctis præsertim, atque elegantibus hominibus probari volumus, quibus quidem Latina præcipue oratio grata atque accepta esse debet; & quod speramus fore, ut ejusmodi rerum notitia Latinis literis illustrata Italiae fines prætergrediatur fortassis, latiusque propagetur; & quod demum bellorum præliorumque narrationes si Latino sermone conscribantur, videantur mihi quidem quodammodo altius assurgere, & majorem inde assumere gravitatem, ac decus.

Ac

Ac si quis est, qui, quod sub Neapolitano Rege stipendia meruerim, ejusque sin benignitate honestiorem in militia ordinem adeptus, idcirco studio partium infectum sinceram hanc narrationem falsis quibusdam coloribus obtinere me velle suspicetur; hunc ego ad eos rejicio, qui me probe norunt, sciuntque a gratia, odio, atque ab omni praesertim mendacio, multo etiam alieniorem esse me, quam hominem oporteat, qui velit ac debeat fortunae velificari suae. Quam quidem fortunam, si modo ulla est, honestatis impendio quaesitam, contemniam semper; sin autem ingenuo mihi, & bonis potius quam malis artibus emergere cupienti occurret, amplectar libenter. Sed fortunae nostrae, qua certe inclementiore usi haecenus sumus, ut melius ominemur in posterum, tua facit humanitas, Cardinalis amplissime. Cujusdam enim singularis felicitatis loco statuo, potuisse me recipi in patrocinium ejus viri, quem natura, quem virtus, quem demum fortuna, mirifica certatim consensione decoraverint omni genere laudum atque ornamentorum. Quae ampla, illustria, ac singularia omnia habitant in omnium oculis, & non modo in totius Italiae, sed etiam Europae auribus adeo personant, ut historiam mihi tractanti, unumque propterea verum profitenti, verenda non esset, aut assentatoris, aut amplificatoris nota, si, quod neque temporis hujus est, neque loci, laudare ea vellem magnificentissime. Verum in communibus laudum virtutumque tuarum praconiis celebrent alii quidem vetustissimam

Aqua-

*Aquavivæ gentis nobilitatem, pluribus domi foris-
que facinoribus, facinorumque præmiis, plurimarum
urbium atque oppidorum avita possessione, Regiis de-
nique affinitatibus insignem; alii directam illam
tuam, atque expeditam ad summos omnes honores
sine ulla aut existimationis, aut dignitatis offensione
viam; alii splendorem in publicis, alii moderatio-
nem in privatis, comitatem alii, alii gravitatem
prædicent: Ego vero cum hæc omnia cum cæteris
eximia, ac perpetua commendatione digna judico,
tum illam tuam in primis admiror in rebus gerendis
magnitudinem animi, ac prudentiæ vim, qua in for-
tem ipsam, constitutam a quibusdam tanquam rerum
humanarum dominam, videris dominari. Qua ex-
cellenti, ac pene divina virtute tua allekti duo poten-
tissimi Reges Phillippus pater, & Carolus filius,
tot regnorum, provinciarum, ac nationum negotia
commendare tibi deliberârunt: eumque tantorum
Regum deliberatio exitum habuit optabilem, ut cum
omnia in te illi, familiamque tuam, summa contule-
rint, haud sciamus tamen, utrum tu plus illis, an
tibi ille debeant. Ne longius abeam; hoc proximo
ac difficillimo bello, de quo scribimus, quodque Nea-
polis Siciliæque Regi, regnisque, & Borbonio for-
tassis in omni Italia nomini, magnum aliquod malum
portendere videbatur; quæ tua fuit auctoritas?
quæ mens? Exercitum quidem nostrum tuis literis,
tuis opibus, consilio potissimum viguisse tuo, omnes
sciunt; iique maxime, qui ex nostris, eque hostium
copiis,*

copiis, eo Romam tempore frequentes propter castrorum vicinitatem veniebant : cum te talem virum intuitantes diverso diversarum partium homines sensu afficerentur, & victoriam cupiditate ac spe præoccupatam e suis abs te manibus ereptam esse illi mærent, nos letaremur. Quamobrem multo esse convenientius ducimus in tuo nomine Commentarium apparere, qui jam tuus est, propterea quod eorum factorum narrationem explicat, quorum, Aquaviva nobilissime, tu quanquam absens, maxima pars fuisti : multoque majore nos alacritate, atque etiam voluptate, ad eas res scribendas aggredimur, quas ipsi nos vidimus, quibusque non sine vitæ discrimine interfuimus.

DE

D E R E B U S
A D V E L I T R A S G E S T I S.
C O M M E N T A R I U S.

BELLUM Italicum Borbonios inter, atque Austriacos conflatum ancipiti jam pridem Marte, variaque, ut fortuna, ita Principum Italiæ spe aut metu ducebatur. Quartum jam annum hærebat ad Italiæ portas Philippus Borbonius Philippi Hispaniarum Regis F. & licet Gallorum auxiliares Copiæ, novisque suæ delectibus auctæ, subacti Allobroges, superatæ Alpes, trajectus Varus, expugnata Niceæ Montisque Albani arces maximam illi in Italiam tandem, Galliamque Cisalpinam erumpendi spem facerent; difficultates supererant tamen, plures etiam quam vellet. Obstant quippe mari Austriacarum partium fautores Britanni, qui totum classibus Mediterraneum obsederant: commeatus auxiliaque ab Hispaniis demorabantur; ea suis omnia sociis subvehebant. Aditum terra intercludebat adhuc Sardinia Rex Carolus

Emmanuel, locis arte, naturaque munitis, & populorum perspecta jam fide fretus, simulque Theresiæ Austriacæ Hungariæ Reginæ auxiliis, cujus in Cisalpina Gallia latum erat imperium: qui Sardiniaæ Rex, dum suum tutari regnum, regnique fines amplificare studebat, omnem se Italiam tutari prædicabat: eaque de causa magnis præmiis inductus cum Britannorum Rege, Hungariæque Regina, certis apud Vormaciam conditionibus convenerat. Genuensium contra erant animi irritati: namque in eo conventu ablatum illis quasi pro imperio fuerat Finarium, opportunissimum ad Ligusticum mare oppidum: quodque ejus nationis hominum animis altius infederat, videbantur ad injuriam contemptui etiam habiti. Vicinum igitur iam gravem, laterique nimium adhærentem timere, & longinquæ societatis spem, atque arma respectare cœperant, parati, ubi se tempus daret, neque vana sine viribus vis esset, pacificos, & cum cæteris rebus Italiae publicis communes sensus exuere. At qui pacis consilia exuerat iam omnino, Mutinensium Dux, is erat Franciscus Ateslinus. Huic ab Austriacis,

AD VELITRAS GESTIS. 3

(quod majores quam consueffet, quamque alere posse videretur copias habendo in rerum novarum suspicionem venerat) denuntiatum minaciter erat, uti aut voluntatem nudaret suam, aut ab armis discederet; & quia recusaverat utrumque, confestim avito imperio spoliatus, domo ejectus, coactusque ad Borbonios confugere futuros vindices dignitatis, Hispaniensi sese liberalitate tuebatur. Hetruria ab utrisque occulte ambita, petebatur a nemine palam, & Lotharingiæ permutatione potissimum secura quiescebat. Veneti armati ad fines, & nullis tamen partibus impliciti prudentis consilii ratione, veterisque imperii auctoritate pacem servabant, eque tuto aliorum certamina & motus taciti spectabant; neque vero non vehementer dolebant ardere Italiam bello, propterea quod suæ in tanta propinquitate incendii, & communi etiam libertati metuerent. Pontifex autem maximus, qui satis se adversus omnes belli impetus religione tutum arbitrabatur, re omnium gravissima, quæque magnam apud populos, Regesque auctoritatem habere semper debet, armatorum nihilominus vim sustine-

bat inermis; & dum neutri parti nocere se pro sua erga Christianam Rempublicam benevolentia videri volebat, incommodi ab utraque parte plurimum necessario ipse accipiebat. Jam vero Carolum Neapolis, & Siciliae Regem Philippi Hispaniarum Regis Filium alterum, multa, diversaeque sollicitabant. Exstimulabat enim cum vetus partium odium, tum recens adversus Britannos ira, quod putabatur illorum impulsu domum revocasse, quas paternis copiis legiones ad Panarum usque flumen subsidio miserat: videbat ab Austriacis retorqueri identidem oculos ad regnum Neapolitanum, tamquam ad praedam sibi ereptam: consilia eorum, conatusque perspexerat: quid sibi, si (quod in Vormaciensi foedere sancitum diserte erat) tota Borbonii Italia pellerentur, metuumdum esset, cogitabat. Illa etiam cogitanti succurrebant, regni novitas, non satis dum corroborata auctoritas, ambitiosae Principum mentes, incerti Populorum animi, multoque incertior bellorum eventus. Igitur quid Populi, quid Principes molirentur, attente investigabat. Beneficio ut alii, nonnulli metu, omnes justo sibi lenique Imperio astringerentur,

rentur, operam dabat. Præterea Portum Neapolis, eamque totam oram novis propugnaculis, munimentisque succingi, navale instrui, naves refici ædificarique, arma curari, milites exerceri jubebat: singulas ex singulis Provinciis legiones conscribebat, easque veteranis admiscendo tyrones militiæ artibus, laboribusque assuefaciebat: præfecerat iis ex Neapolitana Nobilitate fortuna, & genere principes. Quo pacto res consequeretur duas, ut & Milites in suo Regno paratos, instructosque haberet, & Principum sibi animos militaris honoris specie devinciret. Denique etsi medium Italicisurbationibus agere, atque in pace, ac Regno continere sese constituerat, quæ tamen ad bellum usui forent, iniqua tempora præmeditatus, enixe parabat.

Hic tum erat Italiæ Principum status, is habitus animorum. Interea bellum, uti dictum supra est, ab Austriacis, Borboniisque gerebatur. Quædam utrinque velitationes, aliquot etiam prælia commissa erant. Celebris illa apud Campum Sanctum pugna tanta concertatione, dubioque adeo exitu pugnata

pugnata est, ut superiores ex ea utrique sese discessisse gloriarentur. Porro Austriaci, auctis post Camposanctense prælium copiis, & recenti Principis Lobcoviczii Imperio elati (quod novi semper Ducis adventu militum animi excitantur) premere acrius Hispanos, atque audacius insequi cœperunt. Hispanorum autem erat exercitus, & eodem Camposanctensi prælio, & diutinis laboribus itineribusque, tum etiam perfugarum frequentia attenuatus, neque celeriter redintegrari novis delectibus poterat; propterea quod & temporis oberat angustia, & mare, unde submitti illis auxilia poterant, a Britannis arctius custodiebatur. Itaque cum & propter militum paucitatem prælio contendere periculosum, & incommodum esset propter inopiam cibariorum iis, quibus jam inveteraverant, locis diutius immorari; simulque periculum illud esset, ne ab Austriacis, qui dimidio jam ferme majores copias haberent, ipsi circumvenirentur, neve obsessis (quod hostes conabantur) viis com meatus, & receptus intercluderetur omnis; tutius Hispani consilium secuti, castris a Pisaurō

AD VELITRAS GESTIS. 7

Pisauro repente motis, quamquam extremum semper agmen carperent hostes, incolumes tamen, paucis in longo difficileque itinere desideratis, cum omnibus impedimentis in Regnum sese Neapolitanum receperunt: estque in eo receptu collaudata admodum Comitum Gagii Hispanorum Imperatoris virtus, & scientia rei militaris.

Id ubi Neapolim literis, nuntiisque perlatum est, & jam jamque adesse hostes fama, omnia semper in peius augens, falso nuntiaret, animi hominum pro cuiusque aut ingenio, aut fortuna, varie afficiebantur. Erant (quod in omni civitate, atque in magna præsertim multitudine accidere necesse est) qui odio præsentis status, insita quadam naturæ mobilitate, novis rebus studebant: & qui patrimonio naufragi desperatique spem magnam in rerum perturbatione ponerent, communique mallent, quam proprio casu interire: & qui demum, quod Austriacas olim partes arctius, atque apertius, quam privatum hominem deceat, essent amplexi, & jacere idcirco sibi, ac minus in præsentia valere videbantur, illorum propterea

terea regnum summe cuperent reviviscere, a quibus multa sibi, & magnifica pollicebantur. At horum omnium furor, partim populi totius mirifice pro Rege consentientis fide deterritus, partim severiori magistratuum diligentia, & novæ inter eos, qui dubiæ fidei habebantur, institutæ quæstionis metu compressus fractusque ad inania vota, atque ad incertissimam spem devolvebatur. Reliqui vero fere omnes, qui aut ministeriis amicisque regiam attingebant; aut, optimi Regis moribus suavissimis illecti, justissimo ejus imperio delectabantur; aut ab Hispanis oriundi pro sua gente acerrime stabant, parati erant quidvis perpeti ac facere potius, quam Germanorum iterum jugum subire. Nihilo tamen secius metuebant rerum humanarum vicissitudinem, & nonnulli ex iis rei militaris ignari ad belli nomen strepitumque horrescebant, & quæ ipsi sibi temere fingeant pericula, inepte miserabantur. Pars igitur trepidare, pars gaudere, alii nimium credere, timere nimium alii, de Rege, ac Republica quidam, omnes de se cogitare. At Rex, adhibitis summis viris, quibus-

cum

AD VELITRAS GESTIS.

9

cum maximis de rebus communicare consue-
verat, quid facto opus esset, quærere instituit.
Censebat aliquis Austriacos irritari tam
alieno tempore non oportere, Hispanis ni-
mium, aperte juvandis; recordabatur anci-
pitem Martis fortunam; naturam populo-
rum infidam atque mobilem: hinc Siciliam
ac Brutios pestis Mamertinæ metu laborare,
illinc Vestinos ac Marrucinos hostium im-
minentium furore urgeri dicebat: certos ho-
mines ad defectionem spectare forsitan: qui-
escere nunc quidem, at commoveri se posse
ad belli & fortunæ motum: nihil esse tam
minimum, quod negligi in imperio, atque
in bello præsertim possit: magnum ubique,
maximum intus periculum. Adversus quos
casus tam multos, tam varios, tamque in-
terdum repentinus, quæ spes? ubi, belli
nervus, pecunia? ubi exercitus? auxilia ab
Hispaniis, aut advenire serius, aut prohiberi
facile posse: superum inferumque mare esse
clausum: mercaturis, fatali hac Regum &
Nationum discordia impeditis, fidem con-
cidisse: vectigalia deteriora in dies fieri:
ærarium pene exhaustum esse. Quod vero

B

ad

ad exercitum attinet, collectitios esse militetantum, tyronum turbam, aut deserturos signa, aut etiam aggregaturos sese hostibus, ubi hostes viderint: Hispanos autem Austriacorum multitudine perterritos, tot detrimentis absumptos, tot itineribus defatigatos quietem potius, ac laborum periculorumque levamentum aliquod, quam praelia rursus, & castra spectare: etiam atque etiam prospiciendum esse, ne temere progressis turpis impendeat exitus, neve, dum amicis prodesse volumus, nos pereamus, & ipsi non ferventur. Proinde nullam sibi nisi in otio salutem videri, & nisi in eo Rex consilio perseveret, quod constitutum jam cum Britannis habuerit, ut, abstinendo armis, neutram hoc bello in partem inclinet: cunctandum, & rationem interim excogitandam esse aliquam, qua & cedentes Hispanos sublevemus, si possumus, & Austriacos insequentes non offendamus. Contra erat, qui Hispanorum exercitum libentissimis animis accipiendum, & cibariis auxiliisque, omni denique re juvandum esse putaret, nulla Austriacorum habita

habita ratione : non utile Regi, non esse honestum Philippi Patris milites pro Patris ejusdem Philippi hostibus, & jam suis, deferere; Austriacorum conatus omnes eo spectare, ut devictis ejectisque Hispanis, Regem deinde Neapolis, quietis simulatione deceptum, facilius conficiant, Italiaque omnipotiantur. Eo Vormaciense foedus omne, eo intimam illam cum Sardiniae Rege armorum consiliorumque omnium conjunctionem, tanto impendio quaesitam, pertinere : eodem etiam illud, quod per Britannos unum idemque cum ipsis sentientes, ut supersederetur bello, utque Neapolitana ab Hispano exercitu auxilia avocarentur, tantopere contenderint : eodem pertinere, quod dum mediam Rex personam diligenter tuebatur, ipsi interea infidias moliri, Neapolitani populi fidem per literas, improbosque homines, convellere nunquam destiterint : modo inimico animo cum exercitu in Regni finibus esse . expectandumne etiam, dum cunctantes, & vetera illa ac pervulgata de ancipiti Martis fortuna, deque populorum natura mobili, perpendentes, opprimamur? Quid tandem,

inquit, veremur? aut cur de populi fide, de militum nostrorum virtute, de copiis, de pecunia denique desperamus? an non hic populus ille idem est, qui, Proregum avaritiam superbiamque nuper pertæsus, Regem cupidissime proprium appetiverit, deinde ejus benignitate captus adamaverit, a quo Rege magnis beneficiis ornatus, tantis commodis auctus fuerit? An non hujus ipsius populi constantia explorata tum maxime est, cum litori, portuique nostro Britannorum classis immineret minitabunda, & seditionis occasionem avida aucupari videretur? Atque illis turbulentissimis diebus nemo in tanta sese multitudine commovit; quin fuere homines, qui, maris cognitione freti, audacter sane, atque animose reciperent Regi, ituros sese ad Britannorum naves, easque incensuros. Quid tu igitur nobis, ut populo credamus, suades? Ego vero non modo non illi credendum, sed summopere ab eo cavendum esse dicam sane, si vultis. Sed utrum diligentior cautio est in ejusmodi periculis pertimescendis, si falsa, an in vindicandis, si vera sunt? nam belli appa-

tu, & quiescunt timidiore; & scelerati, si qui sunt, obstinatoque ad facinus animo, cum non timeri sese videant, timere ipsi incipiunt; neque audaciæ suæ locum ibi esse existimant, ubi paratas offenderint ad defendendum vires. At credo de militum nostrorum robore, atque animis dubitamus: Quos qui collectitios appellat, ignorare is mihi videtur, istorum militum magnam partem vigesimo jam stipendio functam esse: denique hos esse eosdem, qui in Africa apud Oranum cum ferocissima Maurorum gente, in Italia apud Butuntos cum hisce eisdem Austriacis congressi superiores discesserint; & qui in Siciliam deinde transgressi Syracusis, & Messana, quæ ab hoc ipso Duce hostium Lobcoviczio præsidio tenebatur, in deditionem acceptis, duo celerrime Regna receperint. Tyrones autem qui sunt, ut in omni exercitu sunt, hi quidem juventutis vi, veteranorum exemplo, Ducum imperio, & in officio continebuntur; & si non vetustatis, eandem certe exercitationis, & roboris opinionem assument: illum vero Exercitum, Gagio Imperatore, & Camposanctensi prælio

lio nobilem, Hispanorum Belgarumque florem, & proximo hoc in Regnum receptu ab hostibus laceffitum, num tandem quærere otium, an congregiendi iterum cum Austriacis occasionem finire arbitramini? Neque me illa movent, quæ de Mamertina peste, deque utroque mari clauso iactantur. Nam Mamertina pestis Comitibus Mahonii Legatibus diligentia, atque auctoritate, aut extincta jam fere est, aut ipsa diuturnitate ita relanguit, ut infrequentioribus præfidiis comprimere facile possit. Ut mare autem custoditum, & septum adeo esse concedamus, nulla ut omanino auxilia, & commeatus evadere possint, quid externa requirimus, cum domesticis abundemus? An Siciliam, horreum quondam populi Romani, beatissimas Brutiorum Provincias, Campaniam præterea, Apuliam, Samnium, non frumentum, non omnis generis commeatum, non equos, arma, milites subministrare largiter posse censetis? Nam pecuniæ ad stipendium satis, mea quidem sententia, est, ubi vectigalia fide redimantur, fide ac diligentia administrentur, neque auri pondus

dus in non necessarias res effundatur. Hisce igitur copiis opibusque cum hostis ferox
 avidus impendeat, & nostris prope in faucibus urgeat, sedentes adhuc, bellandum necne sit, otiose consulimus? Bellum, bellum, inquam, gerendum est, vi vis quam maturime repellenda, ne, quod turpissimum est, sero sapiamus; hostes autem socordiam nostram suam putent occasionem, & ad eorum conatus propulsandos, aut animum nobis, aut vires defuisse suspicentur. Hac oratione inducti ad bellum plerique propendebant; utique Hispaniensis exercitus omni aperte re iuvaretur, & Neapolitanæ cum eo copię quam primum coniungerentur, decernere videbantur. Sed Rex satis in præsentia habens Hispanos regno commeatuque non prohibere, quod salvis cum Britannorum Rege conditionibus facere poterat, nihil sibi ulterius progrediendum esse existimabat. Nam etsi vera esse, quæ dicerentur, videbat, tamen committendum non putabat, ut armis sumptis dici posset turbandæ quietis initium a se fieri. Dicebatur etiam permotus Ducis Montalegrii consilio, qui
 apud

apud eum rerum usu, & ingenio solertissimo, plurimum poterat. Is, uti ferebatur, vel quod natura prudentior esset, vel quod partam in pace auctoritatem imminui, suamque in bello operam minus probari vereretur, bellicis propterea consiliis adversabatur maxime, iisque Regem populumque sollicitari nolebat.

Dum hæc Neapoli consuluntur, Princeps Lobcoviczius cum Equitatus, & Peditatus parte Comitem Brounium Legatum miserat, qui Hispanos ad Truentum usque amnem persequeretur, & vexaret, atque etiam exploraret, si quid ab Austriaci exercitus propinquitate motus in Vestiniis, eaque circum loca oriretur. Ipse in agro Piceno iter represserat, de summa belli admodum sollicitus, atque incertus, quo progredieretur. Namque a principio cogitaverat, pulsus fugatisque Hispanis, in Lunensem agrum descendere, ibique, & Galliam Cisalpinam Etruriamque respicere, unde illi commeatus facile, atque abunde supportaretur omnis, & Genuenses continere, qui Vormaciensis foederis injuria incitati tumescere jam ad bellum videbantur, simulque præ-

præsto esse ad occurrendum Hispanis, si forte vacuum nacti a Britannis Mare, oram portumque aliquem Ligusticum improvise appellerent. Hispanorum enim auxilia mare jamdiu e Barcinonensi litore spectabant confestim in Italiam, ubi fuisset occasio, avolutura; Britannorum autem classis post navalem ad promontorium Siciense pugnam in Magonis sese portum subduxerat, & diutius ibi morabatur, dum prælio, & longa Maris hyemisque jactatione afflictæ naves, remigesque reficerentur, ac instruerentur. Nunc vero in Neapolitanum Regnum hostibus receptis, Lobcoviczius ex rei commutatione longe aliud sibi capiendum consilium, atque antea cogitaverat, intelligebat; neque adhuc tamen, quænam hoc allato nuntio Hungariæ Reginæ mens esset, quæve deliberatio, satis sciebat; & si Neapolitani Belli fortuna tentanda esset, ut satis firmum, satisque magnum ad eam rem exercitum haberet, magno pere verebatur. Incertus itaque, uti diximus, quo se verteret, in Agro Piceno confederat, expectabatque ancipiti cogitatione distractus, quoad sciret, quidnam Regina, audito Hispanorum receptu, decerneret, atque

imperaret. At illam Neapolitani Regni invadendi cupiditas invaserat tanta, ut eorum, qui contra in concilio sentirent, opiniones negligentius audirentur, neque prorsus quidquam adversus proficerent focii atque amici Regis Sardiniae obtestationes; cum ipse amissis locis plurimis munitissimis, patefacto in Imperii sui viscera aditu, salutis jam suae diffidere inciperet, debitumque sibi ex Vormaciensi foedere Austriacorum subsidium maxime necessario tempore imploraret: non distrahendas vires esse vociferabatur, non bella bellis ferenda: cum conjunctis copiis vix satis praesidii esset ad praesentes hostes reprimendos, quid ultro alios arcefferet? cum sua retinere vix posset, quid alienis inhiaret? sese quidem timere detentis Neapolitano Bello Austriacis, & sedentibus ad minorem Balearum Britannis, ne ipse interea unus Hispanorum & Gallorum impetus haurire, neve cogatur, tantis jam detrimentis acceptis, fortunae tandem succumbere: id si evenerit, denuntiare antea sese, atque praedicere, non sine maxima ipsius etiam Reginae pernicie, & forsitan totius Italiae jactura, eventurum. Regina nihilominus in sua sententia perseverat,

rat, eorumque libentius consilio permovetur, qui Neapolim occupandam censent, & facillimi negotii rem esse demonstrant, dissipatis perterritisque Hispanis, quieto atque adeo imparato Rege, at paratissimis (ut sibi ipsi persuadebant) ad defectionem populorum animis : Sardiniae Regem nihil non timendo nimium timere : satis in eo virium esse ad Italiam ex ea parte tutandam, eosque repellendos hostes, quorum magna pars difficultate itinerum, frigorum vi, crebritate praeliorum, locorum expugnatione, aut interiorit, aut dilapsa iam sit : reliquis vero longe a domo in hostili, & non fructuosa terra, Mari intercluso, bellantibus praesidii parum, periculi nimium superesse. Multum in Germania deperiisse, pace cum Borussia Rege necessariis magis, quam aequis conditionibus facta : magno in Italia stetisse Sardiniae Regis societatem : ea omnia duobus opulentissimis Regnis acquisitis, compensari facile posse. Erat Romae Comes Tunius, Episcopus Gurcensis, Reginae ad Pontificem maximum Legatus. Ipse & rem a principio per literas proposuerat, & proclinatam nunc urgebat vehementissime. Hominem sua sponte

officii ductum necessitate, quod Reginae Legatus esset, tum etiam præcipuo adversariorum odio incensum, incendebant etiam magis plurimi, qui Romæ Austriacis partibus ad insaniam usque studebant, & nonnulli, qui ad eum ex Regno confluxerant, exules, damnatique. Hi dum a Regina aliquid legatoque exprimerent egentes, perdit, nihil magnopere pensi habebant assentari, mentiri, fallere, jactare amicitias, & clientelas, comminisci seditiones, magna atque incredibilia polliceri, alere credulitatem. Hæc tamen omnia, atque uberiora etiam, ut suæ plerumque homines opinioni largius indulgent, ad Reginam Episcopus Gurcensis Viennam perscribebat; & Viennæ credebantur, vel quia facile credimus, enixe quæ volumus, vel quia Comes Tunius, cujus prope in conspectu Neapolitanum regnum erat, melius propterea videbatur posse illius regni statum perspicere. His de causis, quas commemoravi, magno animo, majorique spe, bellum adversus Neapolis Regem decernitur. Imperatur Lobcovicio, uti confestim cum exercitu suo in Neapolitanum regnum irrumpat. Regni per civitates, ac provincias,

cias, Reginae Hungariae nomine conscri-
 ptæ literæ disseminantur. Solicitantur veteres
 atque occulti Austriacarum partium fautores.
 Hebræorum Mercatorum, qui commercii at-
 que industriæ causa Neapolim vocati erant,
 expulsio promittitur. Apparebat id populo
 dari, apud quem illa natio consuevit invidia
 divitiarum, & Religionis perversitate, offen-
 dere. Impunitates, immunitates, tabulæ no-
 væ, præmia, honores ostentabantur. Om-
 nibus modis omnium hominum, atque ordi-
 num fides ingeniaque tentantur. Comes
 Brounius Legatus, quem a Lobcoviczio mis-
 sum ad insequendos Hispanos demonstravi-
 mus, de bello inferendo certior factus, Tru-
 entum celeriter transjicit, quod Flumen Nea-
 politanum a Pontificio Imperio dividit. Tu-
 multuatur longe lateque; circumjacentes a-
 gros hostilem in modum devastat, occupat
 parva quædam in Vestinis loca; eorum Ma-
 gistratui panem hordeum, maximeque pecu-
 nias imperat: levibus etiam præliis cum His-
 panorum Equitum stationibus contendit. Quo
 quidem tempore res accidit non prætereunda
 silentio, & qua in ipso expeditionis initio peri-
 clitari

clitari hostes potuerunt, quid Neapolitani milites etiam gregarii possent, atque auderent. Namque Neapolitanus quidam inter Hispanos Dracones merens (genus id equitum est, qui in præliis ex equis interdum delisunt, & pedibus præliantur) cum ab Hungaricis equitibus circumventus esset, non sese hostibus dedit, non animo concidit, sed equo admissio, Scythicoque ense elato in illos irruit audacissime, septem ex iis interfecit, quosdam vulneravit, reliquos coniecit in fugam; intersectorum spolia cum retulisset in castra, atque ad Imperatoris pedes projecisset, admiratus Imperator viri virtutem, ducentos fortissimo militi aureos numerari iussit, quos ille commilitonibus statim suis largitus est, una se facinoris gloria contentum esse dicens, ut non magis invicti, quam magni animi indicium daret. Lobcoviczium interim de bello jam non dubium illa rursus dubitatio sollicitabat: qua potissimum parte in hostium fines duceret agmen. Erant omnino itinera quatuor, quibus itineribus a Pontificis provincia in regnum Neapolitanum perveniri poterat. Tallacotienſe, & Rheatinum non
I admo-

admodum frequentia, & qua ire exercitus, hyeme præsertim, nequaquam poterat; propterea quod loca aspera nimium essent, ac montosa. Eorum itaque cogitatio ne suscepta quidem est. Reliqua erant duo, quorum alterum Mare Superum consecratur, & per Potentiæ fluminis ostia, atque Asculanorum fines in Vestinos ducit, eoque ad insequendos Hispanos Comes Brounius ierat: alterum porro Umbriam attingit, agrumque Romanum discriminat, & per Anagniam, ac Frusinonem, in Campaniam illabatur. Hac erumpere in Regnum conabatur Lobcoviczius, & erupisse quondam aiunt Carolum Galliarum Regem illum, qui Ludovici Mauri Mediolanensium Ducis turbulentis, atque ambitiosis consiliis evocatus in Italiam descendit; unde Ludovico exitium, Carolo fuga, Italicæ omni vastitas, & nunquam interitura externorum bella evenere. Atqui plerique existimant, si adhibita Lobcoviczius celeritate, transducto confestim exercitu, flumen Truentum eodem, quo Comitem Brounium præmiserat, itinere in Vestinos venisset, indeque nactus Apuliæ fuisset opima, ac maritima loca, potuisse

potuisse ab eo bellum majori cum sua utilitate, hostiumque damno, administrari. Quæ res tamen plures recipiebat difficultates. Erat anni tempus durissimum altissima nive. Difficillimæ propter viarum ac locorum a luto atque nive subsidentium angustias æneorum tormentorum, cæterarumque rerum subvectiones. Conflictabatur etiam rei frumentariæ, pabulique inopia, quæ ingravescere indies posse videbatur, si per hostium agros, aut per quos hostis pene vastabundus incesferat, ipse nusquam præparatis com meatibus iter facere cœpisset. Cum vero tota in festinando res consisteret, maximo erat ad conficiendi negotii celeritatem impedimento Aterni arx objecta excurrentibus, quam præfidiis ac propugnaculis munitam egregie, modo Hispano etiam exercitu succinctam, & tentare, & relinquere post se, æque periculosum erat. Dum autem Regina mandata expectat, dum rem frumentariam expedit, atque auxilia e Gallia Cisalpina, auxilia e Germania conveniunt, multum effluxerat temporis. Interea accelerabant, ut sese cum Hispaniensibus conjungerent, Neapolitanæ copiæ; & rei

rei e vestigio gerendæ occasio, in bello præfertim occupanda, prætervolaverat. His rebus permotus Lobcoviczius illam Superi Maris viam relinquit, & cum vernum jam tempus præcipitaret, revocato Comite Brounio, suisque omnibus in unum tandem coactis copiis, via Flaminia per Umbriam, Agrumque Romanum in Campaniam, uti dictum est, constituit irrumpere.

At quibus viribus Neapolitanum regnum profectus sit oppugnatum, statuere difficile est. Pro studio enim partium alii amplificant, alii elevant militum numerum; & cum bella plerumque fama atque opinione consent, ejusmodi rumores, varia in vulgus edendo, adaugere callide ipsi solent Imperatores, quo majorem suis fiduciam, hostibus injiciant metum. Sed viginti millia peditum fuisse, sex equitum feruntur. Accedebant legionariis collecti ex Transilvania, Croatia, Illyricoque omni, & finitimis regionibus Milites, quos e suis latibulis excitos, ad prædam bellumque in Italiam Austriaci compulerant. Multi etiam capitis damnati, transfugæque convenerant, quos vitæ veniæque desperatio,

& rapinarum spes, acrius ad arma concitabat. Ex his conflatae centuriae, quod nullo ordine, nullaque disciplina certa pugnarent, solutae appellabantur. Erant praeterea Hungaricorum equitum circiter millia duo, qui libere atque audacter veteri Parthorum more vagari consueverunt; itinera habent infesta, commeatus intercipiunt, loca explorant. Hunc exercitum (quem majorem etiam fama esse nuntiabat) ad invadendum regnum trahebat Lobcoviczius insignis ipse Dux, & primis apud clarissimum Imperatorem Eugenium stipendiis, & rebus in Boemia gestis, & quod ad Italicum bellum tantum atque difficile haud nequidquam missus esse videbatur. Jamque Macerata moverat IV. Nonas Maii, quatruidique viam progressus superatis saltibus, qui Picentes ab Umbris dividunt, atque ad Camertes pertinent, modicis Fulginium itineribus pervenerat. Advolat eo continuo Roma Comes Tunius. Omnia, quae Lobcoviczio saepius per literas inculcaverat, coram ipse agit multo vehementius. Excitat, hortatur, docet quantopere ad causam Reginaeque utilitatem, interfit Neapoli confestim

festum potiri: expeditionis gloriam commodaque amplificat. Id in primis facillimum factu esse dicitur: per omne enim regnum, atque in sinu urbis Neapolis, esse ait summæ potentiae, magnæque cognationis homines, qui fremant, præsentemque statum ægre patiantur, & sese Austriacis cupiant quamprimum adungere: auctorem populis, non animum, ad defectionem deesse: proinde iret, atque auderet, nullo negotio opprimi posse Regem in ancipiti positum discrimine, cum domestica simul cavere, & externa propulsare pericula debeat. Hæc dum in castris cum Lobcoviczio Tunius agit, animadvertit Legatos, & plerosque copiarum Præfectos alienatiore esse in Lobcoviczium animo, deque illo asperius loqui. Hominem esse dicere indiligentem, difficilem, & qui omnia revocet ad arbitrium suum, nihil de aliorum sententia agat. Id utrum invidia, ac malevolentia adducti, quod homines de his libenter detrahunt, eminere quos videant altius, an revera, quod ita esset, dicerent, ac quererentur, ambiguum cum valde sit, non videtur pro certo esse ponendum: præsertim cum qui Lobco-

viczio usi sunt perquam familiariter, multa nobis, atque egregia de ejus facilitate morum, ingeniique præstantia retulerint. Sed Comes Tunius Romam celeriter reversus statim literas ad Reginam dedit, quæ illi accurate significarent, quæcunque ipse de Lobcoviczio, deque aliorum Ducum dissensione, & querelis, apud exercitum cum esset, audierat atque perspexerat. Regina, quod Regni repetendi occasionem corrumpi prolatando ac disputando posse videret, severius ab Lobcoviczium scribit, uti bellum iterque maturet; simulque (ut aliquid Legatis etiam daret) Legatorum in concilio sententiarum rationem haberi majorem jubet, neque eorum negligi consilia, qui Austriacas Romæ res curabant; quorum ad bellum Neapolitanum opera ac diligentia, ob loci propinquitatem & notitiam, opportuna admodum esse videbatur. Lobcoviczius hisce mandatis acceptis, tripartito copias dividit, ita ut exercitus pars altera ab altera parte bidui via abesset; eo consilio, ut earum regionum hominibus, per quas transire copias oportebat, spatium daretur ad expediendos com-
tus

rus (erant enim eæ circum regiones frequen-
 tibus exercituum itineribus magnopere ex-
 haustæ, atque attritæ) ac ut ipsæ etiam co-
 piæ ejusmodi intervallo dispertitæ faciliori-
 bus vecturis, cæterisque necessariis rebus u-
 terentur. Tali modo instructo exercitu, &
 re frumentaria ordinata, Fulginio Lobcovic-
 zius progressus per Spoletanorum Interam-
 natium, & Naruiensium fines ad Falerios
 Faliscorum pervenit. Castra ibi locat, con-
 cilium advocat. Adfunt Legati, primique
 Ordines. Adest Alexander Albanus Cardi-
 nalis, qui Roma tum forte venerat, & qui
 Sardinia primus Regis, deinde Hungariae
 Reginae patrocínio suscepto, Austriacis hac de
 causa partibus inserviebat; adest etiam Co-
 mes Tunius Episcopus Gurcensis. Variæ di-
 cuntur sententiæ. Disputatur. Cum Legati,
 cæterique copiarum Præfecti, qui conventui
 intererant, a Lobcoviczio cupidius dissenti-
 rent, quam tempus postulare, atque e con-
 cilio indignantes confurgerent; comprehendit
 illos Alexander Albanus, & magnopere co-
 hortatus rogat, dissensionum & contróver-
 siarum finem faciant, neu privatis simul-
 tatibus

tatibus publicam causam perditum eant : eadem agit, atque orat Comes Tunius. Discessum tamen a concilio est, ut tumultuatum potius, quam deliberatum aliquid sit.

Interea, dum hæc ab Austriacis geruntur, Rex Neapolis ea spe lapsus, quod Austriacos, aut æquitate permotos sua, aut Sardinia Regis periculo in alteram Italia partem retractos, nihil quidem contra se in præsentia ausuros esse arbitrabatur, consilio omni quietis & cunctationis abjecto, hostibus quam maturrime occurrere instituit. Itaque, nondum hyeme confecta, duas ex Hetruria sua legiones arcessit : reliquas ex hybernis deduci, armari, supplerique, & convenire statim jubet ; quasdam continenter præmittit, quæ ipsa sui adventus fama hostem interim demorentur, si per causam insequendi Hispanos eruptionem in regnum Theatem versus facere contendant ; quod collectis junctisque ratibus ad efficiendos in Truento pontes, & præmissis nonnullis Hungaricis equitibus, conari identidem minabantur. Ipse equitatu studet ; frumentum, milites, pecu-

AD VELITRAS GESTIS. 31

pecuniam imperat. Imperata libentissimis animis Neapolitani faciunt, atque hoc etiam majori diligentia, quod summopere cupiebant remove ab se infidelitatis suspicionem, quam fidelissimæ civitati, temere multa Austriaci jactando conflaverant. Portum Neapolis novis jam, ut diximus, extructis propugnaculis, ne quid a mari hostibus pateret, & dispositis præfidiis, machinisque muralibus communire festinabat. Præterea naves bellicas duas, quinqueremes quatuor, totidemque biremes, & magnum actuariarum numerum expediri jubet, quæ pro Caietæ litore portuque in statione sint, & auxilia exercitui, commeatusque, si opus fuerit, subvehant. Dat prudentissimis hominibus negotium, ut absente se rempublicam suscipiant atque administrent; idque Michaeli imprimis regio maritimarum rerum Præfecto commendat; ad quem non tam propter viri dignitatem, quam propter egregiam in moderando populo facilitatem, totius urbani imperii summam respicere Rex voluerat. Cum vero dubiæ fidei insimulati plures in vinculis haberentur, & tali in tempore

pore lenienda potius, quam exagitanda populi vis videretur, solvi eos extemplo, liberosque abire iussit. Quo facto magnam a populo, cæterisque ordinibus, gratiam iniit; improbosque ipsos, tantæ mansuetudinis admiratione obstupefactos, repressit ab omni conatu novorum consiliorum. Ipse ad hostem proficisci constituerat, magnam regium nomen in bello vim habere existimans; eoque, & hostes terreri, & suos incitari, & Ducum minui controversias, intelligebat: simul, si quid durius domi, forisve accidisset, tutiorem multo inter armatos, atque apud suum exercitum, fore sibi locum videbat. Accendebatur etiam Philippi Fratris exemplo, qui iisdem temporibus in Taurinis magno fortique animo cum Rege exercitatissimo gerebat bellum; & dicebatur per eosdem dies a Philippo Patre, militarium facinorum cupidissimo Rege, incitatus per literas ad bellicam fortunam, propriamque Borbonii generis laudem. Igitur domi rebus constitutis, atque omnibus ad prosecutionem comparatis, civitatis primoribus convocatis, Rex sese ad hostem iturum, &

AD VELITRAS GESTIS. 33

Reginam interea cum liberis Caietæ quietiori in loco futuram pronuntiat. Tum vero hoc audito procumbunt Regi ad pedes Neapolitanæ civitatis principes; & multis precibus orant, atque obsecrant; si ipse abesse cogitur Reipublicæ causa, Reginam quoque discedere ab ipsis ne patiatur: maximo hanc rem Neapolitanis hominibus non dolori tantum, sed etiam dedecori fore, cum videri possit aliquid Neapoli subesse, quod cavendum Reginæ vitandumque fuerit. Enimvero Rex negat conjugis suæ, quæ gravida sit, valetudinem pati, ut gravius etiam fatigetur imperii occupationibus, iisque rerum incertis, quæ turbata pace in magna facilius multitudine accidere possint: bono essent animo, neve ad injuriam interpretarentur facta, quæ aliâ omnino, iustaque de causa fierent. De eorum autem fide eo se minus dubitare dicit, quo magis perspicuam ipsorum erga se voluntatem videat; & videre ipsi possint, nullum sese pro eorum incolumitate periculum recusare. Hortatur denique, quando de ipsis non male meruerit, suum ut honorem ab hostibus defendant,

E

dant, & necessaria conferre ne graventur ad iustissimum bellum, quod non intulerit ipse, sed propulset illatum. Equidem quo mea me dignitas, & vestra salus vocat, abeo, inquit; at quaecunque acciderit fortuna, utinam, cives, salutem vestram consolare possim; dignitati meae certe consulam. Ad hunc orationis exitum flentibus omnibus, qui aderant, cum conjuge & liberis discedit Rex. Discedentem lacrymis votisque prosequitur infinita hominum multitudo, quae subitae profectionis nuntio commota (emergebat enim tum maxime dubiis in rebus erga mitissimum Regem populi amor) jam ad Regiae domus fores convenerat, & longo perpetuoque agmine suburbium usque, fora, viasque omnes oppleverat, Regis discessum, suam mœrens solitudinem. At regni principes, quibus major a dignitate metus erat, aut spes, eandem plerique cum Rege fortunam adire parati, in belli illum labores ac pericula comitati sunt.

Neapoli ad diem IV. Kalendas Aprilis profectus Capuam eodem die venit. Postridie Regina legionis Italicae, & legionis Helveticae excubitorum parte, & quinquaginta

ginta custodibus corporis stipata Caietam cum liberis concedit: Rex Vulturum amnem non longe a Venafro ponte transgressus, quem ipse pontem jampridem e lapide extrui ad ornatum commodumque regionis jusserat, Venafrum altero a Capua die pervenit. Apenninum inde superare instituit, qua id jugum, cujus dorso tota Italia dividitur, a Campaniæ finibus in Vestinos excurrit, & cum Apulia continens est ab ea parte, quæ spectat in orientem solem. Loca erant ardua, aspera, præruptis rupibus confragosa, ipsoque anni tempore horridiora, & vere incipiente plurimæ cælo nives deciderant, quæ veteribus cumulata iter impediebant usque adeo, ut quamvis discussa nive glacieque, incedere tamen sine casu, aut prolapensione aliqua miles non posset, & per præcípites sæpe, lubricasque altitudines provolverentur jumenta cum oneribus, intollerandaque frigorum vi vexarentur homines; & exanimarentur etiam aliquot. Tantis in difficultatibus nihil tam militibus faciebat animum, quam Regis exemplum, quem eadem a cælo, locique asperitate

perpeti, eosdemque alacri vultu excipere videbant labores, ad quorum patientiam assiduo ipse venatu obduruerat, & regio animo pericula omnia minora ducebat. Maxime igitur difficili via per Rivi Nigri, Montisque Vallonii saltus ad Castellum Sangri proficiscitur. Oppidum est opportuno loco situm, nomenque a flumine habet, quod prope oppidum fertur; cui quidem oppido Rex non ita pridem civitatis nomen & jura dedit, ut dominæ loci familiæ vetustissimæ Caracciolæ gratificaretur; utque perpetuo constaret, non invitum ipsum ibi Regem mansisse. Sed Rex partem jam copiarum præmiserat per latissimam, ut in montibus, planitiem (quinque enim millia passuum in longitudinem patens, a mensura nomen accepit) iisque imperat, ut, adventante hoste, Hispanis celeriter subsidio irent: ipse cum reliquis copiis, modico intervallo, suis Hispanisque auxilio futurus subsequeretur. Sed cum hostium impetus languescere videretur, atque ejusmodi languoris causa ignoraretur adhuc, Rex ad Castellum Sangri subsistere interea loci constituit, hæc spectans: Si
Austriaci

AD VELITRAS GESTIS. 37

Austriaci a Piceno sese in Vestinos effunderent, ipse, ut, Hisponorum exercitu statim conjuncto, validior, hostibus occurreret, ibique decertaret, ubi facilius coercere ipsos propter locorum iniquitatem posset, eademque ratione equitatum ipsorum, quo multum valebant, ad rem gerendam inutilem efficeret: sin regionis natura, oppositaque Aterni arce, & duorum exercituum conjunctione deterriti, tenerent sese, neque progredi auderent, tum ut ipse quoque sedens, itinera hostium circumspiceret, quæque apud ipsos gererentur, cognosceret, & consilium pro tempore, & pro re, caperet. Interim certos homines circum finitima loca miserat, qui de re frumentaria providerent, vecturasque civitatibus describerent, curarentque, uti facile & continenter necessaria ad Exercitum comportarentur. Quicquid etiam Truentum Lyrimque amnes interjacet, atque Asculanorum & Fregellanorum fines attingit, id omne præfidiis occupaverat, & maxime quacunque penetraturus hostis videbatur; atque ita militum manus per præfidia disposuerat, ut colligi, & signo dato convenire in unum, ex-
templo

templo possent. Hæc apud Regem belli ratio erat. At Romæ Trojannus Aquaviva Cardinalis, Hispaniarum Neapolisque Regum ad Pontificem maximum Legatus, cum bellum in vicinia arderet, & plurima, ad bellum quæ pertinerent, inter Austriacarum partium fautores in urbe agitentur, impigre omnia prudenterque attendebat: Tantum autem poterat consilio, gratia, auctoritate, diligentia, opibus, nihil ut Austriaci Duces in castris, nihil Romæ Legati molirentur, quod ipsi lateret in tempore. Per hujus igitur viri litteras Regi renuntiatur, Lobcoviczio esse in animo, deposito his de causis, quæ supra demonstratæ sunt, invadendorum Vestinorum consilio, bellum in Cassinatem transferre, indeque commodiore itinere Neapolim petere maxima cum spe, quam vani etiam rumores alant, fore, ut per occasionem, & propinquitatem exercitus sui Campania omnis, ipsaque arx, & caput regni Neapolis, ad rebellandum consurgat; qua in rerum perturbatione, inclinantibus nonnullis ad Austriacum nomen, novasque res, valde illum confidere probam sibi potiundi regni occasionem

cationem dari posse. Hisce Rex cognitis
 rebus, copias omnes suas a Vestinis iter aver-
 tere, atque in Cassinate contrahi, eoque His-
 panorum etiam exercitum per Celanensem,
 Soranumque agrum contendere jubet: ipse a
 Castello Sangri Idibus Aprilis profectus in
 Campaniam regreditur; & cum Venafri
 propter rationem belli aliquot dies esset com-
 moratus, eodem fere tempore, quo sese a
 Piceno Lobcoviczius commoverat, & jam
 per Umbriam suas copias transducere cœpe-
 rat, ipse ad Sangermanum Cassinatis agri op-
 pidum, & Marci quondam Varronis doctis-
 simi hominis villam, pervenit. Quo cum in
 oppido Rex esset, Hispaniensis ac Neapolitani
 exercitus Ductores primos, qui eodem vene-
 rant, consulere de bello cœpit; eique con-
 silio interfuit etiam Mutinensium Dux con-
 stanti erga Borbonios fide clarus; neque ab-
 fuit Montallegrius, quem auctoritatem apud
 Regem habere diximus, & qui ex gravi morbo
 in itinere suscepto, tum primum convaluerat.
 Erant nonnullorum sententiæ, qui Regem
 ad regni fines opperiri Austriacos arbitra-
 bantur; nam Cassinatem saltum custodiri
 ob

ob loci angustias facilius posse aiebant, & melius domesticis copiis rei frumentariæ ali exercitum, quam aut in aliena terra quæsitis, aut longe comportatis: populares aptem, si quid intestini motus timeatur, vel nihil moturos Regis præsentia coercitos, vel acrius etiam pugnatorios pro patria in conspectu suorum. At Gagius, de quo supra diximus, Hispanorum Imperator, non expectandum esse dicebat, dum hostium irruptione domestica quies obturbaretur, & populares, quocunque animo essent, irritarentur agrorum populatione, cæterisque belli cladibus: quam longissime a finibus submovendum esse hostem, turbarum & seditionum spe appropinquantem: neque de com meatibus desperandum, quorum eo maiorem indies copiam affuturam, quot magis integræ a belli vastitate provinciarum opes fuerint: hostes ipsos multum animorum, atque audaciæ demissuros, cum videant exercitum nostrum non modo non cedere eorum adventu, sed etiam propius accedere; fortiores enim videri semper, qui provocant: tantum esse militum, tantum in militibus virtutis, ut non quærendis la-

tebris

AD VELITRAS GESTIS. 41

tebris saltibusque, sed apertis viribus, atque acie, dimicari possit: postremo Regis dignitati consulendum, cui quidem magis ad gloriam conducere videatur obviam hostibus ire, quam domi sedendo eorum impetus excipere. Gagii oratio momenti habuit plurimum ad persuadendum, & propter auctoritatem viri militari favore, longoque tot bellorum usu partam, & quia utilior Regi, atque honorificentior visa est; plerisque etiam, ut in bello, ferociora placebant. His agitatibus rebus, continuo Rex a Sangermano discedit, iustoque itinere Arpinum, atque inde Verulas, mox Anagninam pervenit. Anagnina Ernicorum in Latio oppidum est editiore in colle positum. Subiecta oppido planities est satis magna, quam undique montes cingunt. Castra ibi Rex facit pulcherrimo, aptissimoque ad copias explicandas loco; atque ibi primum cum Neapolitano exercitu Hispaniensis conjungitur, unaque bellum administrari coeptum est. Erant Hispaniensis exercitus legiones peditum undecim, equitum turmae tres, magis robore, quam numero praestantes, quippe quas admodum extenuaverant itinera,

F

praelia-

præliaque, & perfugarum frequentia. Erant præterea quingenti ferme excellenti virtute sagittarii equites regii, hisque adjecti erant tercentum, quos custodiæ suæ causa Mutinensium Dux habere instituerat, & lecta Hungaricorum equitum ala, qui ad Hispanos superioribus annis transfugerant. Hispaniensi equitatu præerat Atrisci Dux, qui manu promptus, feroxque habebatur. Præcedebant agmen Montani pedites ferentarii, audax ad procurfiones genus, & nihil minus, quam hostem mortemque metuens. Neapolitanum exercitum duodeviginti peditum legiones, equitum turmæ quinque conficiebant, si provinciales legiones quinque modo conscriptas excipias, veteranæ omnes, expeditionibus, atque altero jam Italico bello exercitatæ, earumque plerasque omnes Regi filio Hispaniarum Rex concesserat. Hujus exercitus imperium permissum erat Castropiniani Duci, quem e Gallica legatione arcessitum propter bellicam laudem suis Rex copiis jampridem præfecerat. Erant etiam machinæ campestræ, tormenta-que omnis generis, quorum magnam partem,

tem, summa adhibita celeritate, adduxerat in castra Comes Gazola Præfectus Fabrum Regis Neapolis, & qui inter arma, studiaque versatus, singularis erat propter Mathematices notitiam in re militari præstantiæ. Coniunctis copiis, lustrato exercitu, congiari-
 oque militibus dato, tanta exarsit alacritas, studiumque pugnandi, ut cum Rex equo circumveheretur castra, læti omnes ad aspectum Regis conclamarent, expectari diutius non oportere, quin ad hostes iretur; utque ad hostes ducerentur, magnis crebrisque vocibus peterent. Rex, postquam suos tam egregie animatos cognovit, postridie ejus diei Anagnia profectus in Labicanum agrum venit, castraque ad Valmontonium, veteris Labici vestigiis insigne oppidum, locat. Quatriduum ibi moratur, dum cibaria ad exercitum subvehuntur, quibus non satis provisum esse dicebatur. Interea jubet, necessariis tantum retentis, reliqua impedimenta dimitti, quo milites ad præliandum expeditiores occurrant hostibus. Statuerat enim hostes adoriri, & militum alacritate incitatus, & quod illos impari numero etiam

negligentius agere sciret. Id si ea esset celeritate factum, quæ multum in bellis potest, opinio fuit, mari Austriacos exclusos, omnibus circa regionibus partim exinanitis, partim ab Hispaniensi, & Neapolitano exercitu præoccupatis, frumenti pabulique inopia compulsos, aut iniquo & tempore & loco decertaturos fuisse, aut sese unde venerant recepturos. Cujus tantæ rei occasio pulcherrima corrupta est paucorum dierum mora, quibus diebus ad Valmontonium moratur Rex cibariorum causa. Tam parvo sæpe tempore, tantæ in bello commutationes fiunt. At Lobcoviczius, quem ad Falerios Faliscorum concilium advocasse supra ostendimus, de Regis consilio conjectura judicans, & de itinere certior factus, omiſſa omni disputatione, maturandum sibi existimavit; & maritimis Romanisque comitatibus timens, magnis Romam versus itineribus contendere cœpit. Iisdem diebus præmiserat Rex cum parte copiarum Atrisci Ducem, qui Tiberim, cæteraque ad urbem loca exploraret, frumentum pabulumque omne, ne cui hostibus usui esset, aut aveheret, aut corrumpere,

rumperet, atque omnem alendi exercitus, & longius progrediendi, quantum posset, facultatem hostibus eriperet. Præmittit etiam, explorandi causa, Præneste Morillii Comitem Sanctacrucium draconum Terraconensis turmae Præfectum, omni virum & virtutis & nobilitatis laude præstantem. Hoc vero magis Lobcoviczius properare, ut cum exercitu quam primum ad urbem esset, ne Roma, unde illi omnium rerum spes, marique ac flumine prohiberetur, neve horrea, quæ ad Eretum constituerat, occuparet hostis, aut perderet. Itaque Vogthernium Instructorem exercitus cum expedita Illyricorum peditum, atque equitum Hungaricorum manu misit, qui frumento, pabuloque, atque horreis consuleret, antecursores hostium reprimeret, pontem ad transducendas copias in Tyberi efficeret: ipse cum exercitu statim subsequitur. Qua re cognita Atrisci Dux paulatim ad Regem sese recipere cœpit, cum plus Austriacis terroris, quam damni, intulisset. Lobcoviczius, omnibus copiis Tyberim transductis, ad Eretum pervenit, castraque ibi idoneo loco ponit. Ereti paucos

paucos dies dum Lobcoviczius moratur, allevandorum militum causa, quos continens iter defatigaverat, plures Roma omnis generis atque ordinis homines confluxerant in castra, propinquitate exercitus, & novitate rei invitati. Alii studio partium, alii bellorum inscitia depravati, communi etiam vitio naturæ, cui nova quæque potissimum arri- dent, in maximam cujuscunque rei admirationem rapiebantur. Nonnulli ex barbaricis vestibus, immanique verborum sono, militum vires atque animum aestimabant. Omnes denique numerum copiarum, ordinem, robur mirari, laudare; nullum esse, dicere, nedum Neapolitanum exercitum, qui tantæ tamque invictæ multitudinis aspectum modo ferre possit. Horum admiratione, atque vocibus, mirifica accessit militibus, Centurionibusque, & cæteris copiarum Præfectis, opinio victoriæ, & nostrorum contemptus, sic ut paucis diebus sese Neapoli futuros jactarent; atque Austriacarum partium aliqui Romæ, quasi debellatum jam foret, de belli præmiis cogitarent. Ipse Lobcoviczius, qui spei magis causam, quam spem ipsam attenderet, confirmatior

firmatior tamen indies, atque alacrior videbatur, vel præsentium adulatione sublatus, vel ne aliquid militum fiduciæ non ita lætus Imperatoris vultus detraheret. Instructo igitur, & confirmato exercitu, recensitoque copiarum numero, ab Ereto progressus, trajectoque Aniene, binis castris ad oppidum venit, quod C. Marii septies Consulis suburbanum fuisse aiunt. Rex, comparata tandem re frumentaria, a Valmontonio cum omni Exercitu profectus est eo, quo diximus, animo, ut suburbana præoccuparet, atque hostes, si ferret occasio, adoriretur: cumque millia passuum | quatuor fere processisset, nuntiatum est ei non longe Austriacos abesse, fierique posse, ut in itinere dimicaretur. Id ne accideret, magnopere sibi præcavendum esse Rex existimabat; namque periculosum ducebat inter sylvas, atque intercisos vallibus colles, obicere prælio milites itinere, jejunio, imbre confectos. Acciderat enim repentinum imbris incommodum. Tormenta etiam ad prælium necessaria neque facile convectari, deterrima & lutulenta via, neque recte administrari per impeditos sepibusque ob-

septos

septos campos poterant. Ergo subitum, pro tempore & loco, consilium capit ; retorqueri agmen a Tusculano, quo iter direxerat, Velitrasque occupari jubet. Velitris occupatis, tumultuose confidet exercitus magis, ut temporis angustia, quam ut rei militaris ratio postulabat. Erat enim persuasum non manendi animo castra ibi fieri, sed ut aliqua militibus quies daretur ; omnesque profectionis postridie signum expectabant ; neque de Tusculano spem cogitationemque abjecerant. Interim Lobcoviczius ad urbem, salutandi Pontificis causa, compluribus Tribunis militum, primisque ordinibus comitatus, Romam ingreditur, tota undique ad adventum ejus effusa civitate. Certe multitudinis favore, & cupiditate visendi Imperatorem fama jam, & praesenti expeditione clarum, celebratus adeo fuit ejus in urbem introitus, ut nihil ei ad triumphum illo die, praeter victoriam, defuisse videretur. At ille nihil rerum vanis occupatus ad exercitum eodem die rediit ; motisque a Mariano Castris, omnique hostibus suburbano exclusis ad Aricinum nemus processit ; & validam
manum

manum ante misit, quæ loci naturam propter interjecti nemoris latebras difficilem cognosceret, & qua in regione hostes versarentur, quodve iter cogitarent, exploraret. Eadem qui cognosceret, atque exploraret, præmissus ad Rege fuerat, cum peditum atque equitum parte, Joannes Ferriera castrorum Præfectus. Hic cum hostium exploratores in ipso nemore atque itinere offendisset, paucis emissis jaculis, & nonnullis utrinque vulneratis interfectisque, maturius sese ad Regem in castra recepit; eodem omnino tempore, quo jam pyrochitrophorum centuriæ, stationesque exercitus omnes accelerabant, ut cedentibus auxilio succurrerent. Postero die Rex draconum alam, & delectorum peditum manum expeditam esse in armis jubet ad Tusculanum (& Tusculanum jam occupaverant Austriaci) eamque regionem omnem explorandam. Ecce autem, dum hæc ab Rege administrantur, repente in supercilio montis, qui Velitris, castrisque Regis imminebat, apparere hostes incipiunt, horribilemque e superioribus locis speciem præbebant, longe lateque armis a Sole col-

lucentibus, atque instructo agmine descendentes. Rex improvise hostium adventu nihil permotus, productis omnibus copiis, equitatu, & peditatu idoneis locis collocato, militibus Ducibusque ad virtutem & fidem incitatis, quid hostes consilii caperent, forti magnoque expectabat animo. Lobcoviczius propius summo e monte conspicatus Regis copias, inviasque convalles, quæ inter suum, atque exercitum Regis intererant, perterritus tum demum difficultate rei, nihil existimabat committendum temere. Itaque tenebat sese. Cumque uterque utrique fuisset exercitus in conspectu sub armis continenter a prima luce prope ad meridiem; primi Austriaci, abjecto, ut videbatur, rem prælio decernendi consilio, montem, quem infederant, præsidio, aggeribus, machinisque munire cœperunt; qui mons inter duorum exercituum castra medio fere spatio eminebat. Rex, ubi videt per Lobcoviczium stare, quominus pugna decertetur, castra & ipse communire instituit, quæ aberant a castris hostium circiter millia passuum quatuor. Castra autem hostium a lævo la-

tere negligenter posita videbantur, dissipato potius, quam descripto per Aricini nemoris altus exercitu: In dextro oppidum Lannvinum versus majorem equitatus partem Loboviczius collocaverat, quo facilius in agros excursions faceret, pabulatores interciperet, & com meatibus, si posset, a mari Neapolique regios intercluderet: ipse in oppido Nemorenfi Prætorium constituerat.

Erant interea Italiæ totius animi, atque oculi in utrumque intenti exercitum: neque enim majoribus unquam copiis, majorique partium studio, Neapolitanum regnum oppugnatum defensumque esse constabat: alii-que alio trahebantur homines, ut cogitarent quid Carolo Regi, quid Austriacis, quid Neapolitanis, quid porro Italiæ omni accideret. Verum tanto discrimini, quod exercituum propinquitatem admaturari videbatur, repugnabat natura loci, & eorum consilium, qui summæ rei præerant; innataque etiam mortalibus trepidatio, qui quo propius ad supremum rerum suarum certamen accesserint, eo longius a tanto fortunæ periculo ab-

horre animo videntur. Namque Rex, ne hostium castris succederet, impediabatur editoribus locis a Lobcovizio præoccupatis, Aricini quæ nemoris angustia: ne autem Lobcovicius in Regis castra irrumperet, prohibebatur vallium altitudine, majoreque Regis exercitu, quem etiam a machinis campestribus, tormentisque omnibus, multo esse paratior explorando cognoverat. Et locus, ut ad prælium committendum difficilis, ita erat opportunus utrique ad com meatus parandos; atque a copia cibariorum dimicandi irrepserrat negligentia. Roma Lobcovizio, & mare, omnia subministrabant; nihil Regi deerat, cum Neapolim post se, & Campaniæ haberet uberrimam illam oram. Regem præterea domestica aliqua seditione revocatum propediem iri confidebat Lobcovicius, regios item milites, ut provinciales, & modo conscriptos, periculorum metu, & militaris disciplinæ tedio, dilapsuros. Neque meliora Lobcovizio futura esse sperabat Rex, cum apud ipsos Austriacarum partium homines ille offenderet cunctatione, seditiosis consiliis adversaria maxime; cum de Sardinia Rege, deque Gallia

Gallia Cisalpina, duriora indies nuntiarentur; cum pestilens in palustribus agri Romani locis Sextilis mensis instaret, qui Austriacum potissimum exercitum e saluberrimis Germaniæ regionibus valetudine tentaret atque consumeret. Iis uterque de causis, commutata belli ratione, prælio abstinere velle videbatur, atque expectare beneficium temporis, quo alter ad alterum opprimendum uteretur.

Quoniam ad hunc locum perventum est, non alienum videtur notitiam afferre aliquam Veliterni oppidi, atque agri, in quo & sua Rex castra habebat, & eas uterque exercitus res gessit, quas conscribendas suscepimus. Ipsum est oppidum in colle præcelso, atque edito; utrinque convalles sunt difficiles, vitibus tamen, atque oleis convestitæ omnes pulcherrime. Summam occupat oppidi partem conversam ad Aquilonem Curia, pauloque infra Curiam Minoritarum Cœnobium est, quod ipso semirutorum murorum oppidi ambitu cingitur ab ea parte, quæ spectat inter occasum solis, & septemtriones. Totum autem oppidum multis transversis distinguitur viis,

viis, sed una præsertim paulo latiore, ac perpetua, quæ a porta incipit, quæ Neapolitana appellatur, in eamque definit, quam Romanam vocant. Propter hanc viam quatuor sunt plateæ, earumque maxima non longe a Romana porta distat. In ea & fons est ornatissimus, qui, aqua ab Aricino usque Nemore ducta, ubertim sane fluit, & domus est Ginettie gentis, in qua ipse diversabatur Rex. Adhuc domui horti sunt, per quos patet ab una parte aditus ad viam Syrmionetam versus; isque aditus, interjecta convalle diremptus, lapideo rursus ponte hortis adjungitur; pontique erat militum præsidium impositum. In altera hortorum parte, quæ item alteri, quæ Valmontonium itur, viæ, ponte adjungebatur tignis atque aggere extemplo constrato, cohortes erant duæ excubitorum legionis Belgicæ. Ipsorum autem e regione hortorum, Romanæque portæ, sub tumulo, cui Capucinatorum insidet Cœnobium, constituti erant sagittarii equites regii, & custodes corporis Mutinensium Ducis; tormentorum præterea, machinarumque omnium bellicarum sedes. Dextrum Regis castrorum cornu,

AD VELITRAS GESTIS. 55

nu, quod Artemisio (sic enim nominant) monti succedebat, legiones obtinebant excubitorum Hispaniensis, atque Italica, validissimum regiae militiae robur : finistrum autem Neapolitanae portae, muro, ipsique oppido conjunctum, equitatus ferme omnis tenebat, & veterana Hibernicorum manus, Belgarumque excubitorum cohortes quatuor, quae in prima fronte constitutae erant. Ceterae copiae dextro, sinistroque latere, medioque agmine opportune interjectae omnem undique locum ita compleverant, ut regis castris oppidum contineretur ; oppidi autem situ castra muni-
rentur. Quae ad Velitras regio est, inaequalis, atque intercisa foveis, ea non equitatu quidem, sed peditatu maxime idonea erat. Non multo longius a Capuccinorum Coenobio septemtrionem versus continuatio est quaedam montium, quorum alter altero editior assurgit, eorumque editissimus, qui ipse est Artemisius, cum Aricino Nemore continens est ; pulcherrimumque habet, & late patentem in omnem circa regionem prospectum. Qua vero ab Velitris longe millia passuum duo ejusmodi monitum series assurgere incipit,
duo

duo sunt, quantum jaculum adjici potest, ad dexteram viæ, quæ Romana dicitur, paulo depressiores montes, quorum alter vergit in castra hostium, & appellatur Spina, alter vero propius Velitras est, eumque hostes primo insedisse diximus. Hoc igitur Austriaci monte occupato, quem occupare nostri neglexerant, vel propter loci distantiam, vel propter subitam, quam cogitabant, profectionem, aliasve ob causas, quas commemorari non est necesse, illum illi e vestigio una fronte contra Regis castra communivere, dispositis aliquot tormentis, præsidioque hominum mille imposito. Huic præsidio, munitionique præerat Pistaluccius. Austriaci, ut erat e monte despectus in castra Regis, atque oppidum, cum facile copiarum nostrarum motus omnes conatusque observarent, nihil in tanta propinquitate apud illos inexploratum nihil apud nos tutum erat. Atque etiam frequentes fiebant excursiones, in quibus erat illis, uti loco superioribus, melior semper pugnandi conditio; stationes autem excubiæque nostræ quotidie peragitabantur ictu telorum, quæ illi
de

de munitione e tormentis identidem conjiciebant. Simul nostris magis ac magis indies castris appropinquabant, & domum quandam propter viam Romanam quingentos non longe a Velitris passus, tumultumque occupaverant, stationeque inde Montanorum peditem dejecta, ingentem jam in spem venerant, ita posse nos paulatim coarctare, ut vel loco excedere cogeremur magno cum periculo tam propinquis hostibus, tamque subito instantibus, vel, si perstaremus, & afflicterentur milites aquæ in maximis caloribus inopia, quod fontem, quem supra memoravimus, illi averterant, & perpetuis vigiliis misere conficerentur, quod esset nostris propter imminentem jam hostem continuo fere sub armis excubandum; quæ res & perfugas vulgo augeret, & morbos; ipsi autem ulterius semper progrederentur, haberentque maximas a loco superiore ad exercitum regionem aut fatigandum, aut etiam pellendum opportunitates: idque futurum glorians apud suos Lobcoviczius dixerat, Romanamque perscripserat. Quibus in difficultatibus cum versaretur Rex, consilia ini-

H

bat,

bat, quemadmodum illos loco tam opportuno depelleret, ac, ne ulteriora tentarent, reprimeret. Hæc deliberanti accidere visa est facultas rei bene gerendæ. Namque animadversum est, eam montium seriem, de qua paulo ante diximus, monti, qui a Pistaluccio tenebatur, impendentem, esse nudatam omni præsidio; vel quod situm valde utilem minime cognoverint hostes; vel quod male parati ab omni genere tormentorum tantum loci opere complecti non potuerint. Illud etiam per exploratores cognitum est, montem ipsum a reliquo Lobcoviczii exercitu abesse nimium; adeo ut invadi prius posset, quam Lobcoviczius auxilium submitteret, aut etiam sentiret. His cognitis, datum totius rei negotium Gagio est, cujus etiam fuisse consilium fertur. Gagius, exquisito per venatores quosdam itinere, & delectis ad hominum millibus quatuor, quorum pars omnibus hostes viis circumveniret, eorumque munitioni succederet; pars montium seriem illam peteret, quæ hostium præsidio impendebat; multa nocte silentio e castris egressus est, cum omnem interim exercitum ad omnes casus

casus sub armis vigilare iussisset. At hostes, occupata, uti supra demonstratum est, propter viam Romanam domo, direptaque, hoc successu feroces lætique nostros contemnebant, atque obruti vino, cujus magnam ibi copiam nacti fuerant, cujusque est gens avidissima, custodias obibant negligentius. Nostri autem, cum, albente jam cœlo, in summum jugum, locaque iniqua, virtute summa enixi essent, tam subito a fronte, a tergo, atque ab omnibus partibus, eminus cominusque provolaverunt, ut hostibus ad arma capienda, telaque e tormentis explodenda, tempus defuerit. Plures primo concursu in ipsis tentoriis ita, uti erant, jacentes ac semisomnes interfecti aut capti sunt; reliqui, dum præcipiti fuga densiores sylvas petunt, aut ad suos se recipere conantur, a regiis circumventi, qui omnibus occurrebant itineribus, projectis armis, dediderunt sese. Unus etiam, qui fortissime resistebat, Tripsius Tribunus militum legionis Pallavicinæ, debilitato tamen vulneribus, & contrucidato corpore captus est, quem paucis post diebus apud nos mortuum honorifice efferri curavimus, admirati

virtutem, cui necessario irascebamur. Ipse Pistaluccius subito in domo oppressus, quam pridie expugnaverat, non se ex manibus irrumpentium militum eripere potuit. Omni Gagius hostium capto delectoque præsidio, quinque ablatis æneis tormentis, potitus & monte, pro quo certatum erat, & omnibus, quæ monti impendebant, jugis: tum denique stationes exercitus promoveri, equitesque a parte oppidi Lanuvini circumfundere sese, & procedere jussit; atque ea fuit nostrorum celeritas, ut, antequam fere duo tresve e prælio elapsi rem Lobcoviczio gestam renuntiarent, Lobcoviczius ipse omnia supericra loca nostrorum armatorum multitudine completa respiceret. Quare incertus & perturbatus, quo occurreret, auxiliumque ferret, quidque in quaque parte opus esset, vix cognoscere subito aut constituere dicitur potuisse. Jamque regii, ingenti ubique illato terrore, Austriacorum castris appropinquare videbantur; et Comes Marianus Præfectus Fabrûm Regis Hispaniarum, quippe qui montem occupaverat, quem appellari Spinam, inque hostium castra propius vergere diximus, tanquam

AD VELITRAS GESTIS. 61

tanquam e loco editiore impressionem jam fracturus cernebatur. Tum vero turbatis Austriaci ordinibus totis trepidare castris, & concurrere cœperunt. Calones autem, lixæ, puerique, diversi dissipatique in omnes partes fugiebant; & mulieres, quarum erant in castris ex consuetudine Germanorum, magnus numerus, loca omnia lamentatione & fletu complebant. Nonnulli etiam cum impedi-
mentis ad urbem usque Romam continent; impetu procurrerunt; & Romæ quidem trepidatum, oclusæque subitæ irruptionis metu portæ sunt: cum motis semel nimium in terrorem animis, & fama rem, ut solet, augente, jam fugientium, jam insequentium pulverem videre sibi aliqui viderentur. Atqui potuisse eo die totum Lobcoviczii exercitum deleri, ne ipsi quidem Austriaci negant, si Hispani Neapolitanique institissent perterritis, atque ad fugam spectantibus, oblataque ejus diei occasione usi fuissent. Sed nostri Duces, si-
ve ipsi insidias veriti, locorumque angustias, quod saltus vallesque intercedebant, si-
ve quod fixum jam apud regem & constitutum erat summam rerum in nullam dari discrimen,
consecuti

consecuti id, quod animo potissimum pro-
posuerant, receptui repente cani iusserunt. At
milites præter opinionem revocati ægrius reci-
piebant sese, cum ad invadendos hostes, tantulo
spatio interjecto, exardescerent, ipsumque
Ducum imperium carpebant in colloquiis,
quo imperio celerem præsentemque victoriam
interpellari dicebant. Hostes porro, inopina-
to nostrorum receptu facultatem nacti colli-
gendi sese, Spinatum subito, unde profuge-
rant, montem recuperârunt, atque operosa
munitione circumvallârunt. Hunc nostri
montem a Comite Mariano occupatum jam,
nescio qua de causa, iussi erant deferere; ta-
met si teneri is propter loci opportunitatem
omnium maxime oportere videretur. Ne-
que enim hoc etiam a nostris obfesso monte,
qui hostium castris tam ex propinquo immi-
nebat, consistendi spatium illis fuisset. Po-
stero die, cum excelsiora etiam cæteraque
amissa loca recuperare, eruptione facta, ten-
tâssent, magno a nostris cum detrimento re-
pulsi sunt. Lobcoviczius hac spe dejectus, &
periculo coactus, ne suus exercitus, nostris
munitionibus præfidiisque subiectus, tormen-
torum

AD VELITRAS GESTIS. 63

torum vi vexaretur, castra paululum a lævo latere reduxit ac contraxit, ipsumque prætorium longius ab oppido Nemorenfi in Cynthianum post Triviæ lacum removit. Rex montem, qui a Pistaluccio tenebatur, atque occupata etiam Artemisii montis juga, tribus infideri stationibus, & munitionibus firmari iussit; advectisque deinceps a Caieta majoribus tormentis, ollisque incendiariis, offensari hostium castra, munitionemque Spinæ monti impositam labefactare imperavit; eique negotio Comitem Gazolam præfecit, qui adhibitis quingentis operariis, atque ipse ad opus excubans, celeriter, quod imperatum erat, facere instituit. Imperavit præterea Rex Syrmonetam oppidum, quo in oppido faucii deponerentur, tormentis atque opere communiri, & Privernatem tractum continuis observari custodiis, ne infesto excursionibus itinere Neapolitano durior esset commeatum subvectio. Et sane omnium rerum copia terra marique a Neapoli, atque a portu Antiate, in castra ad Velitras comportabatur. Aquæ autem inopiæ, qua nos illi, interrupto fonte, in extremas compelli angustias credi-

crediderant, occurrebatur, puteis subfossis, atque aquæ venis ubique diligenter exquisitis. Ita nostri satis tuto, ut videbatur, loco, atque ad omnia opportuno, confederant.

Per idem fere tempus scripserat Lobcoviczius ad Præfectum Britannicæ Classis, quæ ad Insulas, quæ sunt contra Massiliam, stationem obtinere consueverat, aliquot a classe Naves abductas circumagi Caietam ac Neapolim versus juberet. Item Comitem Sororum in Vestinos ac Marrucinos miserat, qui partem, quam illi attribuerat copiarum, in eorum fines introduceret, eo consilio, ut tentato pluribus locis regno regię vires distinerentur; simul sperans populos, navium atque copiarum adventu vel perterritos, vel incitados, labi ad seditionem facilius posse. Quæ seditionis spes, toties licet irrita, Austriacorum tamen animos detinebat adhuc. Et visæ quidem ex continenti naves, quæ Cumanum litus legebant, inanem potius terroris speciem, quam tumultus causam præbuere. Erant enim a militibus, quos in terram ad turbandum ejicere oporteret, imparatæ omnino,

no, atque omnem illam oram præfidiis diligenter adſervatam, egregieque propugnaculis munitam offenderant. Magdonelius præterea Legatus miſſus eo ab Rege hac de cauſa omnes earum motus ſpeculabatur, attenteque videbat, nequid ab ea parte regnum detrimenti caperet. Neapoli vero quieta omnia & tranquilla erant. Neque enim ullus unquam populo acceptior Rex, neque Regi obſequentior populus, qui quo cupidius ad defectionem ſolicitari videbatur, eo impenſius ſuam Regi fidem præſtare, omnibuſque illum domi foriſque rebus juvare ſtudebat. Tanta eſt moderati leniſque imperii viſ. Interim Comes Sorous in Veſtinos ac Marrucinos progreſſus Theatem occupare conatus erat; atque Amiternum, Interamniumque, & quorſdam ignobilioreſ vicoſ, Regina Hungariæ imperio minis pollicitationibuſque adjunxerat, ipſamque Amiterni arcem ad deditionem pellicere properabat, volitans in tota provincia lætiſ, ac prædabundus. Sed ne hæc illi diutina eſſet lætatio, primum quidem montani pediteſ effecerant non amplius quinquaginta, iiſque valetudinarii, qui præclare il-

lum ab Theate rejeçerant ; & deinde Varga castrorum Præfectus, qui cum ducentis equitibus, & militibus aliquot Aterni præsidio deductis, impetum ejus retardaverat ; & Dux Laviavillæus militaris animi vir, qui Neapolitano equitatu præerat, & qui cum satis valida equitum peditumque manu, jussu Regis, eo a Veliternis Castris venerat, ne illius provinciæ malum, neglectum si videretur, longius facili semper ad pejora exemplo manaret. Atque hic omnem subito adveniens provinciam pacavit, compluribus interfectis, reliquis pulsis, fugatisque hostibus, & nonnullis popularibus in vincula coniectis, qui in Reginæ Hungariæ verba celerius juraverant, quam ut coacti viderentur. Aliqui dum sibi ex conscientia timent, aufugerant, in hisque Episcopus Interamnensis, qui fatuo quodam, atque alieno a sanctitate muneris animo, aperte nimium contrarias Regi partes fovisse dicebatur.

Lobcoviczius erat interim vehementer perturbatus, quod multa ac diversa cum esset expertus, nulla res successerat ; & de concitandis populis, deque com meatibus

AD VELITRAS GESTIS. 67

tibus intercludendis, & prohibenda omnino no auatione, spem se fefellisse cognoverat. Proffigato etiam Pistaluccii præsidio, & locis amissis editioribus, tantam esse rerum factam conversionem videbat, ut qui premere nostros arctius de loco superiore cœperant, ipsi modo nostrorum tormentorum telis misere premerentur. Ipse autem Lobcoviczius, insolens male audiendi, valde angebatur, quod sua culpa & negligentia damnum illud Austriacis illatum esse nonnulli dicerent; propterea quod & non satis firmo præsidio locum illum a Pistaluccio teneri iussisset, & laboranti auxilium non submisisset in tempore, & juga summa Artemisii montis indefensa reliquisset; suam insuper cunctationem omnibus jam irrisui esse ex ipsius rei iudicio suspicabatur. Qui enim magno nostrorum contemptu, magnaue celerrime potiundi regni expectatione venerat, is, triginta millium ab urbe Roma itinere vix confecto, circa unum modo montem tamdiu, tamque longe a Regno hærebat. His de causis, & quod de Rege Sardinæ, deque Gallia Cisalpina gravior indies metus instabat, conandum sibi aliquod Lob-

coviczius existimavit, quo & detrimentum sarciret acceptum, & sibi tandem in regnum aditum patefaceret, & denique expeditionis suæ jam senescentis famam vindicaret.

Erat, si vera tacere nolumus, nostrorum castrorum lævum latus neque ita diligenter positum, neque munitum satis, neque etiam custoditum, ut rei militaris ratio, & tam propinquus hostis postulabat. Nam equitatus explicare se tam intercisis & angustis in locis non poterat; quique aliqua peditum manu contineri debuerat, continebat ipse Hibernicorum manum. Quæ quidem manus inter oppidi muros, atque equitum turmas collocata ad rem gerendam efficiebatur inutilis. Fanum autem Mariæ, quam Hortensem appellant, quod unum esse poterat sinistro lateri propugnaculum ante ipsa castra substructum, sepire nostri munitionibus neglexerant. Accessuros enim hostes ad hanc partem non putabant, tam longo ab eorum castris, tamque difficili itinere, & impedito, si accessissent, receptu: atque ita sane videbatur. Omnis igitur illius exercitus partis salus in paucorum
- mili-

militum custodia requiescebat, qui noctu ad ipsum sese Fanum recipiebant, ibique excubabant, ut, his oppressis, facilis esse hostibus posset brevis atque inopinatus ad castra aditus, ut accidit. Ipse erat locus opportunus insidiis propter convalles, quæ vitibus, uti demonstratum est, frondosisque arboribus convestitæ quamlibet militum manum occultare poterant. Atque hoc finistri lateris vitium in omnium oculos incurrebat; & ut deprehendi etiam posset, hæc forte acciderant. Primum, quod per eos dies Comiti Sevio Legato per indicem falsum unciatum erat, bifariam partitis copiis adesse hostem, ut finistrum nostri exercitus latus invaderet, quo inani licet rumore admoniti non defuerunt, qui quod non contigerat, facile tamen contingere posse animadverterent, & dicerent; tum etiam, quod Hungaricorum Equitum Signifer quidam non ita pridem captus ab nostris cum esset, palam dixerat, se esse cum undequadráginta equitibus missum protegendum Comitis Brounii Legati causa, qui castra Regis ab ea parte exploratum una cum militari Architecto venerat. Quæ res etsi non levem nostris

nostris suspicionem inferre debuerint, & sermonibus omnium ferebantur, vicit tamen aut fortuna, quæ vel apertissimis in rebus prudentissimorum interdum hominum mentes obcæcat, ut dominetur ipsa; aut eorum sententia, qui eam castrorum partem, tanto ab hostibus intervallo disjuncta quod erat, satis munitam, atque illis inaccessam arbitrabantur. Itaque quicquid illic munitionis desiderabatur, neglectum fuit. Accesserat huc, quod explorandi diligentia imminuta quodammodo videbatur, & diuturnitate ipsa, quæ plerumque remittit animos, & perpetua militum defatigatione, qui laborem aquandi ad quotidiana opera addebant; neque ejusmodi diligentia necessaria admodum existimabatur, cum item propter aquæ inopiam a prima luce ad occasum usque solis ducenti ferme dracones ad fontem excubarent, qui Paganica dicitur, quique a lævo castrorum nostrorum latere tria circiter millia passuum aberat, atque unde observari facile poterant viæ, per quas Cynthianum itur. Hæc omnia plane nota erant Lobcoviczio delata per exploratores, perque

AD VELITRAS GESTIS. 71

que transfugas, & per quosdam sui exercitus minores Duces, qui captivi cum aliquot apud nos dies habiti essent indiligentius, data fide dimissi erant, & fortasse etiam per nonnullos oppidanos, qui sive odii, sive quæstus gratia omnia illi nostra indicabant. Lobcoviczius, his cognitis rebus, & consilio cum paucis primorum Ducum, ne res efferretur, communicato; lævam Regis castrorum partem, oppidum, atque ipsam propterea, in qua Rex diversatur, domum patere docet infidiis, & repentinæ incursioni. Quæ ipse certis nuntiis atque auctoribus compereit, ostendit. Tentanda etiam a dextra Regis parte Artemisii montis juga, atque uno eodemque tempore in nostras munitiones irrumpendum esse demonstrat, quo facilius incauti, duplicique terrore distracti, opprimamur: audendum esse; omnia fore audentibus proclivia: unum sese pro Imperatoris persona monere, orare eos pro gravitate negotii, ut quod fortuna consilium comprobare videatur, ipsi fide ac diligentia adjuvent; sciantque in ejus diei eventu omnium laborum finem, victoriæque spem, positam

positam esse. Probatur res; tametsi primo dissenserit Comes Brounius, cujus supra mentionem fecimus, summi homo ingenii, & bellicas omnes a pueritia artes edoctus, qui neque satis virium ad tanta molienda suppetere, neque occultissime ad Regis castra iri, neque illinc recipi, praesentientibus regiis, sine maximo detrimento posse dicebat; multoque commodius occupari posse arbitrabatur munitiones Regis, & montium culmina, si omnes in id unum copiae incumberent. Post ipse quoque dedit Brounius manus aut obsequio erga reliquos, aut quod in asperis audacissimum quodque consilium optimum videtur. Igitur omnium, qui aderant, consensu, totius rei ratio, & tempus constituitur.

Pridie illius diei, qui fuit dies ad III. Idus Sextiles, tam audacis incepti memoria celeberrimus, animadversum est a nostris speculatoribus partem quandam hostium copiarum ab dextro ipsorum cornu paulatim se movere, & progredi mare versus. Quod fieri ab iis commeatus causa nostri suspicabantur. Jamdudum enim ad ostia Tyberina aliquot Britannicae classis na-

ves confiterant, ut hanc forte suspicionem au-
gerent. Sed Lobcoviczius longe alio spectans
latissimam pluribus, atque inter se connexis
stationibus regionem complexus erat, ne quis
ad nos index erumperet, neu Brounii Comitis
iter dignosceretur. Qui una cum Novato
Marchione consilii particeps, silentio, prima
nocte progressus est, militibus ipsis, quo du-
cerentur, ignaris, quorum delectorum equi-
tum ac peditum erat numerus millium sex.
Cum omni circa prospectu tenebris ac vi-
neis adempto clam pervenisset ad fontem,
qui juxta Mariæ Hortensis Fanum in ima
convalle est, necessario agmen subsistere jus-
sit, dum equitatum expectat, qui aliam, ut
eo perveniret, ingressus viam ignorantia loci
longiore circuitu deflexerat; quod accidit in-
commode. Lux enim jam appetens oppor-
tunitatem illis, tumultum nostris deminuebat.
Nuntiatum etiam Brounio aufugisse militem.
Quo ille nuntio vehementer permotus Nova-
tum, nonnullosque adhibet militum Tribunos,
& quid agendum sit celeriter consulit; nam
verisimile erat, tamen si non accidit (neque e-
nim hic uspiam transfuga apparuit) comperto
nostros per transfugam adventu hostium, in

armis e vestigio futuros, in signemque ipsis illaturos cladem, quam imparatis nostris inferre illi cogitabant. Cum Novatus pedem referri, aliique alia censerent, neque satis quicquam, ut in subito casu, expedirent; tum Brounius, qui tantum incœptum tam parvo momento everti nollet, atque ardore quodam militari incitatus; Pergamus, inquit, jacta esto alea: simul omnem militibus rem aperuit; eosque præmiis ac pollicitationibus cohortatus, cum jam advenisset equitatus, & luceret jam fere, signum dat irruptionis. Accessere hostes illico trifariam divisis copiis: facile vigiles, castrorumque custodes obtuncant, quod eos adorti essent occupatos in equis contra militarem disciplinam inexplorato curandis. Statim inde in nostrum lævum latus ab omni parte impetum faciunt. Nostri, vix cognita vigilum cæde, continenti hostium impetu, & rei novitate ac magnitudine perterriti perturbatique, passim cæduntur, passim fugantur. At Grimaus Barcinonensis, qui Reginae Neapolitanæ draconum turmæ præerat, non amplius quinquaginta ex terrore & fuga dracones colligit. His imperat, ut ad pedes defiliant; tentent extrema: excurrat interim aliquis, qui

qui Hibernicorum manui denuntiet, ut celeriter subsidio advolet. Sed cum a fronte subire Austriaci non intermitterent, atque ab omnibus partibus circumfunderentur, & jacula acciderent creberrima; non imperio intumultu, non virtuti in multitudine hostium locus esset; illi ipsi quinquaginta, qui amplius semihora, compluribus illorum vulneratis, atque interfectis, audacissime repugnâssent, pelluntur tandem; cum præsertim nullum aliud subsidium Hibernicorum manus submisisset, quam militum provinciarum centuriam, quæ neque paucos illos dracones laborantes suo adventu confirmare potuit, neque ipsa hostium impetum tulit. Hac interim a quinquaginta draconibus interjecta mora, equitum quidem turmæ recipere se ad lævam Romanæ viæ festinanter adeo cœperunt, ut plures, equis relictis, pedibus profugerent. Unus omnium ab hostibus circumdatus restitit Marsilius Senensis Hierosolymitani Ordinis Eques, qui quadam occupata casa cum quadraginta equitibus, qui & ipsi, amissis equis, pedibus præliabantur, tantum animi fortitudine profecit, ut suæ turmæ pecuniam publicam, Præfecti-

que militare omne instrumentum servaret. Hibernicorum autem manus adversus hostes constitit pro oppidi porta Neapolitana, quam qui in statione ibi erant, inconsulto occluserant. Eodem tempore cohortes quatuor Belgarum excubitorum, quæ in prima laevi lateris fronte castra habebant, cum tumultuario equitatus receptu, flexuosisque tramitibus impeditæ, ad Hibernicorum subsidium adniti non potuissent, in oppidum per dirutos muros ab ea se parte insinuârunt, in qua paulo infra Curiam Minoritarum esse Cœnobium demonstravimus. Ita Hibernicorum manus omni auxilio destituta, cum neque in oppidum intrare occlusa porta, neque per latera se recipere, circumventa atque oppressa a multitudine hostium, posset, ferme omnis fortissime pugnans interfecta est. Ibi Magdonelius Tribunus militum, atque ejusdem manus Centuriones undecim, aliique complures minores Duces occiduntur, qui partam Camposanctensi prælio, & vetustate militiæ, bellicam laudem, hoc honestissimo mortis genere cumulârunt. Dum vero nostri Neapolitanam portam defendere, conferto illi agmine irrumpere conantur, eodem

vestigio temporis Rex a Marchione primum
 Villafuertio castrorum Praefecto de repentina
 hostium incursione certior factus est. Nam
 Decurio custodum corporis aut periculum
 non praesenserat, aut in tanta re Regem, credo,
 interpellare verebatur. Rex confestim gladio
 succinctus, prosequentibus purpuratis nonnul-
 lis, & custodibus corporis stipatus, qui ad cu-
 biculum ejus excubabant, postico egreditur
 domo. Cumque ab ea parte, qua Valmon-
 tonium itur per adjacentes domui hortos, quin-
 quaginta vix passus pedibus progressus esset,
 equum nactus, sagittarios primum equites
 regios praetervehitur; iisque ad sui defensio-
 nem jam exardescantibus, clare, ut nemo
 non exaudiret, Recordamini, inquit, vestri
 Regis, vestraeque pristinae virtutis; & nequid
 durius accidat, diligenter providete. Mox ad
 Capuccinorum tumulum evadit; eoque illum
 conveniunt Muinensium Dux, & Gallia-
 rum Regis Legatus, de quorum salute maxi-
 me sollicitus Rex videbatur. Ad dextrum
 inde cornu profectus, atque in medio Hispani-
 ensium excubitorum legione consistens,
 quid ubique opus sit, forti atque erecto ani-
 mo circumspicit, atque imperat, nullum eo
 die

die scientissimi Imperatoris officium prætermittens. At hostes, Hibernicorum manu deleta, dissipato equitatu, equis suffossis, & captis plurimis, sinistrique cornu tentoriis omnibus direptis, atque incensis, impetu facto portam effringunt, custodibus nequidquam obnitentibus, & Nicolao inprimis Sanseverinate Bisiniani Principis fratre nobilissimo, qui dum fugientes milites alios increpat, alios manu prehendit, & consistere jubet, plurimis ipse vulneribus concisus jacuit, & pro occiso relictus est. Illi, effracta porta, captisque militaribus signis novem, quæ ibi congesta raptim in unum repererant, tripartito iterum copias dividunt, quarum dextra pars in illam se viam immisit, quæ ad Ginnettiae gentis domum pertinet; sinistra ad Curiam Septemtrionem versus contendere cœpit; per latiore[m] autem, ac perpetuam illam viam, qua totum oppidum distinguimus, media acies processit. Tali instructo agmine, & malleolis, quos secum ad Velitras incendendas tulerant, in proxima quaque versum tecta coniectis, magna strage, majore tumultu, oppidum invadunt. Oppidanorum multitudo, insolens belli, abdi-

ta in penetrabilibus, aut ingenti terrore perculsa obstupefcit, aut quem effe illum putat ultimum patriæ fuarumque fortunarum diem, mifera deteftatur. Difcurreunt illi ubique cum ferro, & facibus, obvios omnes armatos atque inermes occidunt. Scrutantur domos, nulloque discrimine noftrorum, atque oppidanorum, bona diripiunt. Qui ex noftris forte in domibus erant, & prius intra parietes verfari hoftes viderant, quam veniffe cognoverant, ad unum omnes, aut trucidantur, aut capiuntur. Ardens podagræ doloribus Comes Marianus confurgere de lecto ftatim jubetur, atque in equum illatus abducitur. Atrifci Dux ex femiufculata ac diruta domo vix elapfus ad fagittarios equites regiones, quorum erat Præfectus, equo citato contendit. Et jam majorem oppidi partem ignis, atque hoftis, cætera omnia tumultus ac terror compleverat; adeo ut nemo effet tam fortis, quin tanta rerum perturbatione moveretur, cum præfertim, qui timorem plerumque confequitur, vanus deleti exercitus rumor percrebefceret. His tantis malis hæc fuere fubfidio, quominus extrema acciderent; quod noftri tametfi a fortuna deferi videbantur,

debantur, animum omnino tamen non dimittebant: illi autem effusi in rapinas magis de præda quam de reliqua victoria cogitabant. Gagus cum primo mane vigilias circumiret, & tum forte ad Virzianam manum, quæ in medio exercitus collocata erat, pervenisset, cognito lævi lateris tumultus, clamari primo ad arma, deinde Vitzianam ipsam manum illuc celester subsidio jubet accurrere. Ipse fore id, quod accidit, suspicatus, ut a dextero etiam latere Artemisii montis juga munitionesque hostes tentarent, eo properat, satis in Castropiniani Duce præsidii esse existimans ad defensionem oppidi. Austriaci ubi jam suos in nostrorum castrorum lævum latus, ipsumque oppidum irrupisse ex incendiorum fumis cognoverunt, quod tempus inter eos irrumpendi etiam ab altera parte convenerat, statim cum audacissimorum peditum millibus tribus bifariam distributis montem occupant editissimum illum, quem cum Aricino Nemore continenter esse supra docuimus, & qui in statione ibi erant, montanos pedites facile inopinantes deturbant. His deturbatis eadem vi alteram, atque inde tertiam stationem adoriuntur,

riuntur, quarum milites communicato vicissim terrore, & disiectis ordinibus, regredi cœperunt. Cum jam haud multum abesset, quin nostris illi munitionibus potirentur, resque hoc etiam in loco ad extremum deducta casum videretur ; Gagius veteranam legionem, quæ a Corona nomen accepit, & Campanam legionem provincialem, cohortesque alias nonnullas, eo statim occurrere, & auxilium ferre iussit. Tum vero atrox oritur prælium. Fit magna utrinque cædes. Ipse, qui toti negotio præerat, Dux hostium Andreasius vulneratur ; aliqui ex nostris, aliqui ex hostibus comprehenduntur ; suos quisque milites hortatur, atque excitat : unum illud esse tempus, quo maxime contendere oporteat : nostri, nisi rem obtinuerint, de omni salute desperant : illi, si nostras occupaverint munitiones, se omnino vicisse existimant. Hic cognosci potuit, quantum ad incitandos milites, eorum, qui præsunt, valeat exemplum. Nam Campanæ legionis milites modo conscripti, primum quidem deteriti hostium multitudine, qui acrius de superiore loco instabant, ipsiusque loci iniquitate, quæ maxima erat, & quo eniti vix quisquam sine armis, sineque ulla dimicatione

posset, paulum cessere, parumque absuit, quin ordines perturbarentur. Postea cum ad Tribunum militum Ariciæ Principem, & Centuriones, suosque alios Duces, ora convertissent, qui omnes, gravibus licet debilitati vulneribus, acerrime pugnabant; horum ipsi exemplo erecti jacula exceperunt, immiseruntque fortissime. Idem cum veterana legio Tribuno militum Alphonso Savallio & ipso vulnerato faceret, ne a tyronibus virtute vinceretur, hostium paulisper impetus tardatus est. At Rex, qui singula ex propinquo attendebat diligenter, cum suos premi animadvertisset, Joannem Paciæcum opportunissime misit, qui cum legionis, quæ Reginæ Hispaniensis appellatur, cohortibus duabus inclinantes restitueret; eodemque tempore Gagus una ex parte Macedonicam legionem, quæ veterem eo die Macedonum gloriam æmulata est, unaque Parmensis manus centurias aliquot procure; ex altera vero Castellanam manum, quam Hispaniensium excubitorum cohortes sequebantur, signa inferre iussit. Quo facto tantus hostibus terror injectus est, quod circumveniri sibi videbantur, ut complures armis projectis sese per rupes præcipitarent, atque ita allisis ad saxa membris interirent: reliqui

liqui vero omnes pedem, qua possent ratione, referrent; desperatis præsertim subsidiis, quæ submittere illis Lobcoviczius nequaquam è re judicaverat. Nostri autem, Macedonica potissimum legio, & Parmensis manus centuriæ, plus tertia hostium parte interfecta, tam audacter insecuti sunt fugientes, ut omnia jurga Artemisii montis citissime recuperaverint, quæ illi suorum passim constrata cadaveribus reliquerant. Quæ dum illic geruntur, Castropiniani Dux, qui oppido defendendo præerat, comperto Regem, cujus magnoperè periculo commovebatur, exiisse jam ad dextrum cornu, ut quæ ibi opus essent, administraret cum Gagnio; ipse cohortes Belgarum excubitorum quatuor, quos a Minoritarum Cœnobii parte sese in oppidum insinuâsse ante diximus, adversus hostes eodem subeuntes ire jubet. Huc evocat Vitzianam manum a Gagnio jam submissam initio tumultus, atque Helvetiorum excubitorum partem. Reliquas Belgarum excubitorum cohortes duas Placido Sangrio Legato imperat, uti a Ginettiæ domus hortis in oppidum deductas mediæ ingruentium hostium aciei opponat. Harum partem, atque una Flandrorum manum; quæ in proximo erat, & campestres machinas duas

Facardo castrorum præfecto adtribuit. Cum his mandat, uti eam teneat viam, quæ ad Ginettiam pertinet domum, & qua etiam hostes progrediebantur, Sagittariorum equitum regionum alam subsidiariam in maxima oppidi platea instruit. Sic nostris quoque copiis tripartito divisis, tribus locis concurritur. Minoritarum Cænobium, Curiam, omnemque illam oppidi partem summam ad Aquilonem conversam, obtinere hostes conabantur, & succedebant insolenter. Attamen a nostris, qui catervatim per compita, ut a viris fortibus in extrema spe salutis pugnari debet, acriter pugnabant, loco tandem pelluntur, & multis utrinque interfectis, ex iis autem captis centuriis integris duabus, pedem coguntur referre. Eandem ab altera parte fortunam iitulare, quos Ginettiam petentes domum urgebat Facardus, & consistere nusquam patiebatur. Sed longe vehementissime in latiore oppidi via ad mediam aciem laborabatur. Namque hostium pars domos ingressa e fenestris ac tectis jacula in nostros conjiciebat, suosque reliquos per viam audacter progredientes, & eadem facientes maximam, protegebat; cumque nostris nocerent plurimum, quod nullum e fenestris jaculum frustra mitteretur,

teretur, noceri autem ipsis, qui a muris ædificiorum defendebantur, vix posset, eo jam ventum erat, ut triginta non amplius passus a maxima oppidi platea hostes abessent. Quorum audacia, præliique angustiiis, permoti ipsi Belgæ excubitores, etsi nullam dabant fugæ suspicionem, lente procedebant tamen. Eo tum advenit Comes Bofortius Legatus, qui in eadem Belgarum excubitorum legione ordinem ducebat, singularis animi vir. Hic videns imminere hostem, suosque ægre procedere; Quid cunctamini, inquit, commilitones, aut quod tempus probandæ virtutis vestræ expectatis? hic dies maxime nostrum nomen illustrabit. Hæc elocutus, districto gladio præcurrit ante omnes. Sequuntur hunc redintegratis animis milites, centurionesque. Ipse adhortans, & pugnans Bofortius graviter in adversum pectus jaculo vulneratur. Non tamen desistit, quoad jam semianimis per manus tractus, extra aciem refertur. Tum vero tanti viri casu irritati Belgæ excubitores in hostes ardentissime irrumpunt; nonnulli, allatis securibus, domorum portas excindunt, atque omnes ibi repugnantes interficiunt. Mutatur belli fortuna. Illi qui in spem potiundi oppidi certissimam venerant, fugantur

fugantur a nostris, qui cecidisse videbantur. Capitur Novatus antea oppressus, quam nihil tale suspicari posset; & qui diutius tum moratur in domo, quæ Mutinensium Duci, habitandi causa, erat attributa, fugam non sentit suorum. At Brounius, qui agmen cogebat, neque in oppidum intraverat adhuc, ubi captum Novatum, cedentes suos, nostros insequentes videt, receptui confestim cecinit, maxime, ut dicebatur, timens, ne a latere circumveniretur; cum præsertim Lobcoviezius, qui idoneum nactus locum omnia speculabatur, non sibi submittendis subsidiis nudanda castra, atque exercitus fortunas omnes devocandas in dubium, existimaverat. Simul videbantur subsidia, quæ ille, inclinata jam re, submisisset, implicata præcipiti suorum receptu tumultum potius, quam præsidium allatura cedentibus. Receptis Velitris, Castropiniani Dux ad custodiendam in præsentia oppidi portam Neapolitanam cum iis copiis, quæ in eam partem ex tribus viis, repulsis hostibus, confluxerant, & cum machinis campestribus duabus, & præterea nostris Hungaricis equitibus circiter centum, Lessium castrorum Præfectum reliquit: ipse ad dextrum cornu profectus

AD VELITRAS GESTIS. 87

profectus de rebus gestis certiorē facit Regem. Rex, qui uno eodemque tempore & a montanis munitionibus, & ab oppido fugatos hostes cognoverat, imperat Castropiniani Duci, si recte, atque exercitus commodo, fieri possit, recipientem se Broumum adoriatur: descendat interim Gagus ab Artemisio monte, atque irrumpat in castra hostium, quæ imparata fere a militibus esse constabat. Sed controversia illata de itinere, quo maxime hostem, sicuti Rex imperaverat, persequi placeret, & nostros ad insequendos tardavit, & quietiorem illis receptum dedit. Neque enim satis erant nota nostris loca tam multis transversisque tramitibus divisa, neque oppidanorum ad ea commonstranda fidelis opera videbatur: & multa in utramque partem disputabantur, cum alius vestigiis hostium insistendum, alius breviori itinere occurrendum putaret. At Vallis hermosæ Comes, qui omnia eo die Ducis ac militis officia præstiterat, & mirifica tum ulciscendi hostes cupiditate flagrabat; fidenter, sane, ac libere, Quid inquit, consultando tempus conterimus? Hostes impune in conspectu nostro elabi non est ferendum; manu opus est, & celeritate.

Simul

Simul se itineris ducem profitetur (omnem enim circa regionem, adiutore usus Ambrosio Hurlierio præsentis ingenii homine, & Borboniæ draconum turmæ Propræfecto, quod est in administrando bello præcipuum, accurate cognoverat) sese ait ab ea partē, quā pons est, qui appellatur Mela, prope oppidum Lanuvium copias adducturum, ubi & equites nostri manus possint conferere, & hostes circumventi a latore, atque omni ad Cynthianum intercluso itinere, præsentis insignis audaciæ pœnas luant. Hæc vicit sententia. Sed ipsa jam disputatio multum extraxerat temporis, atque aliquid etiam moræ addiderant Helvetiorum excubitorum cohortes, dum arcessuntur, dum veniunt; eo quidem consilio arcessitæ, ut majori peditum numero septus equitatus ex angustiis tutius emergeret, atque in agro Lanuvino locum nancisceretur æquum atque apertum. Tandem procedere nostri incipiunt, eodem itineris Duce, qui fuerat auctor sententiæ. Sed jam effugerant hostes; quod ubi rescivit Rex, intercludi illos receptu posse desperans, & militum labori parcendum existimans, quod valde eo die defatigati fuerunt, Castropinia-

ni

ni Ducem, Gagiumque, ulterius progredi vetat, & copias reducere jubet in castra. Sic cum prima luce prælium cœpisset, hora diei fere nona resederant omnia ab tumultu, & in sua se utrique castra receperant: regii quidem feroces, atque alacres, quod cum omnium judicio oppressi ac deleti pene viderentur, animum tamen non despondissent, & collectis viribus terga hostes subito vertere coegissent, magnaque eorum cæde novem militarium signorum jactarum compensassent. Austriaci autem magis præda onusti, quam laude insignes ferebantur; nam latrocinandi aviditate corruperant gloriam facinoris, quod laudari poterat, si peractum fuisset.

Postero die Rex, collaudatis nominatim Comite Gagio, & Castropiniani Duce, quorum in repellendis hostibus opera fuerat usus forti ac diligenti, omnis generatim gratias agit; Hispanis, quod tantis subito objectis difficultatibus, tamen a consueta virtute non discessissent; Neapolitanis, quod veteranorum virtutem fide atque amore erga suum Regem adæquassent. Atque incitandæ honestæque virtutis causa, militaribus nonnullos præmiis auget, cum primis Nicolaum Sanseverinatem, atque Ariciæ Principem, qui

periculose ex vulneribus decumbebant ; quorum alterum ab inferiori gradu ad Tribunum militum se traducere pronuntiat, alterum in amplissimum Divi Januarii Equitum ordinem cooptat. Totum denique exercitum bona spe complet, hortaturque, ne, quæ fortunæ quodam jure acciderint, graviter ferant ; & quoniam in bello omnia cedere secunda non possint, lætentur potius, quod hōstes pene victores tanta fuerint cum eorum cæde a castris rejecti, quam doleant, quod ad castra accesserint, & partem aliquam abduxerint impedimentorum. Cogitur etiam in unius oppidani supplicium contra suam naturam Rex jure belli, & maximo militum concursu, quod multo oppidanorum perfidiæ detrimenta accepta referebantur, uti tamen magis fama, quam re compertum videbatur. Conversus deinde ad reliquas belli cogitationes, proximi diei casu admonitus, firmari castra diligentius, & custodiri vigilantius jubet. Porta oppidi Neapolitani, & Mariæ Hortensis Fanum, atque omnis castrorum læva pars, imposito Vurtzianæ manus præsidio, collocatis aeneis aliquot tormentis, opposito Ericio, extructo aggere, fossa & vallo communiuntur ; omnia opere tam properato, ut diebus duobus

AD VELITRAS GESTIS. 91

duobus quicquid a peritioribus rei militaris desiderabatur, celerrime perfectum fuerit. Armantur ac vestiuntur, qui amissis equis atque armis, a repentina hostium irruptione refugerant. Certus provinciis militum numerus, singuli singulis regni principibus equi imperantur. Prolixe in eo populi ac principes respondent. Neapolitana civitas pecuniam ad usum belli ultro etiam non imperatam confert. Revocatur a Vestinis Dux Laviavillæus, qui represso jam ac remoto Comite Soroo, adducat statim ad Velitras in castra, quam secum habeat, peditum atque equitum partem. Adducit. Etiam fortuna ipsa per eos dies facere quodammodo cum Rege visa est. Nam quæ ne expectabantur quidem ab Hispaniis auxilia, de repente opportunissimo tempore inter medias Britannorum classes Caietam ac Neapolim appulerunt. His rebus celeriter id, quod ad III. Idus Sextilis in nostris castris ad Velitras deperierat, expletur, resque ad pristinam belli rationem redigitur.

Lobcoviczius eo consilio depulsus, quod extremo veluti conatu susceperat, & cui, grandi licet accepto detrimento, speciem victoriæ ostentationis, uti videbatur, causa impone-

bat, receptui aliquando tandem consulere cœpit. Communitis enim nostris castris, atque amisso suarum copiarum robore, nullum jam insidiis, nullum prælio relinqui locum videbat. Milites autem, quos belli casus fecerat reliquos, partim vulneribus, ac cœli vitio conflictati, partim diuturno labore, atque infelici expeditione intabescences, ægre vix necessariis militiæ muneribus fungebantur. Dissidebant inter se Duces, quod plerumque accidit in adversis, summumque Lobcoviczis imperium carpere videbantur atque abnuere. Erat equitatus omnis macie prope enectus. Erat omnis circa regio defessa, & consumpta commoratione exercitus tam longa. Adventabat etiam autumnus, grave maritimis commeatibus tempus. Lobcoviczius ipse, qui valde subsidiis indigebat, subsidia compellebatur submittere Sardiniae Regi tum laboranti, & queritanti maxime. Erat denique in summis angustiis res, & secundam eas multa Lobcoviczium hortabantur, quare sibi loco excedendum putaret. Nihilo tamen secius menses ipsos duos castris regiis castra collata habuit, adeo ut obtorpuisse inops consilii videretur; sive ille erat pudor abjiciendi incœpti, sive spes, quæ ultima solet homines deferere. Quo
quidem

quidem tempore nostro exercitui carissimum, atque invictum bellis virum Atrisci Ducem morbus extinxit: Hungarici autem equites circiter centum impetum in Valmontonium oppidum improvise fecerent, & quæ ibi indigentius versabatur, nostrorum centuriam una cum Portocarrero Duce conciderunt omnem, atque ipsum deinde oppidum habuerunt prædæ loco. Neque postea quidquam magnopere accidit, quod memoria dignum prætermittendum non videatur. Interim Regi Sardiniaë qui auxiliarentur, ad mille Illyriorum misit, & legionem Pallavicinam mutilam admodum superiore prælio; atque eadem Lobcoviczius de profectioe cogitans, quæ jam ante senserat, ægrorum, atque impedimentorum partem dat Andreasio mari transducendam in Hetruriam; partem itinere terrestri ad Falerios Faliscorum præmiere incipit, quo expeditius in ipso receptu rapiat agmen. Mittit etiam ad hominum centum, qui junctis ratibus pontem in Tyberi ad trajiciendum exercitum juxta pontem Milvium faciant, præsidioque ibi sint. His explicatis rebus, cum equitum alam pridie Kal. Novembris mane misisset, qui ad lævam nostrorum castrorum adequarent, & quasi munitiones explorare

rare vellent, nostros prælio etiam, si opus esset, commisso detinerent; ipsi noctu silenti agmine subsequutus, quas interdiu præmiserat sensim legiones, celeriter e conspectu Velitrarum discessit. Neque vero hoc audito moram ullam ad insequendum intulit Rex, antea jam suspicatus, huc necessario descensurum Lobcoviczium; & præmisso equitatu, qui novissimum hostium agmen male haberet, & receptum demoraretur, ipse cum universo exercitu instabat, atque imminebat. Illi unam noctem ad locum, qui mediæ viæ Turris appellatur, commorati, qua nocte nostri in Albana valle confederant, expedito itinere antecesserunt: cumque ante ipsa urbis mœnia iter facerent, Romanorum oculis mutabilis fortunæ exemplum objecerunt, non eodem certe vultu, neque iisdem animis recedentes, quibus venerant. Extremum hostium agmen vix præcesserat, cum subito apparere nostri, & se ostendere cœperunt: assequi vero illos, aut non potuerunt, quod major illorum fuerit in fugiendo, quam nostrorum in persequendo celeritas; aut noluerunt, uti tum vulgo jactatum est, quo vires magis integras afferrent ad earum copiarum conjunctionem, quæ

quæ percusso jam cum Genuensibus foedere,
 in Galliam Cisalpinam, Philippo Regis fratre
 Duce insuebant. Parva tamen inter nostri
 exercitus antecursores, & novissimos eorum,
 dimicatio facta est ad pontem Milvium, dum
 pontes illi rescindunt, quo nostrorum incur-
 sum reprimant. Nonnulli utrinque vulneran-
 tur, atque interficiuntur. Sed, rescissis pon-
 tibus, Lobcoviczius celerem sibi fugam per
 difficiliora itinera, atque Eugubinos montes,
 quæsitum ivit, sibi non omnino displicens,
 quod expeditionis exitum foedissimum multo
 ante præsenferat, alieno autem iudicio vexa-
 tus, & eorum potissimum, qui fortunam con-
 vertunt in culpam, & quod male cecidit, ma-
 le consultum putant. At Rex cum in subur-
 bano patriciorum pernoctaret, ibi eum ex
 Romana nobilitate Principes, & Cardinales
 multi convenerunt, quos ille omnes perbeni-
 gne excepit, maximo vero Aquavivam Car-
 dinalem, quem, ut vidit, complexus, & gratu-
 lans, salutem se regni videre dixit. Postridie
 mane equo Romam inVectus Pontificem ma-
 ximum BENEDICTUM hujus nominis XIV.
 salutatum venit. At Sanctissimus Pater tantum
 Regem, maximi ipsum Regis filium, genibus
 advo-

advolutum suis cum videret, tanta est voluptate perfusus, ut difficillimi temporis acerbitem ingenti consolatione leniret. Lustrat deinde Rex celeberrima urbis loca, circumfluente omnium ordinum multitudine, quæ tum primum soluta propinqui belli metu, alacrior prosequabatur Regem, incredibili plausu, atque acclamatione. Statim inde a convivio, quo magnifico, ac splendido acceptus in Vaticano fuit, Rôma proficiscitur, cum partem Neapolitani exercitus Gagio ad insequendos hostes attribuisset, partem se subsequi iussisset in regnum. Ipse receptis liberis, & conjuge præstantissima, quæ illi ad regni usque fines obviam processerat, Caietam primum, mox Neapolim pervenit. Advenienti tota obviam Neapolitana civitas longissime prodiit, regem suum, liberatorem suum, videre gestiens, & præteriti periculi recordatione lætior. At victor Rex dignum victoriæ ac virtutis suæ fructum tulit, benevolentiam populorum, quos ille admodum a bello revertens exhilaravit: hostes autem docuit, non leve negotium esse regnum invadere, non tam militum armis, quam optimi Regis præsentia communitum:

